

ΔΗΛΟΣ. ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

Εισαγωγή

Τη μικρή και ταπεινή Δήλο διάλεξε για γενέθλιο τόπο του ο λαμπερός θεός του φωτός, ο Φοίβος Απόλλων. Και είχε κάνει, όπως φαίνεται, σωστά την επιλογή του, αφού πουθενά αλλού δεν θα συναντήσει κανείς αυτό το ουράνιο φως που απλώνεται πάνω στο γυμνό γρανιτένιο τοπίο του νησιού, την απόκοσμη γαλήνη που ξεχύνεται στους αιθέρες της Δήλου. Ένας βράχος γρανίτη στη μέση του πελάγους είναι η Δήλος. Ολόγυρά της αραδιασμένα τα νησιά του κεντρικού Αιγαίου, οι Κυκλάδες, μοιάζουν σαν να ορίζουν την περιφέρεια ενός θαυμαστού κύκλου που έχει κέντρο του το ιερό νησί. Οι μικρές διαστάσεις (μήκος περιπου έξι χιλιόμετρα και πλάτος λιγότερο

από χίλια πεντακόσια μέτρα) και το άγονο, βραχώδες έδαφος, από μόνα τους, δεν θα έφταναν για να δικαιολογήσουν τη Μοίρα που της επιφύλαξε η Ιστορία και μόνο η προστασία ενός θεού θα μπορούσε να την εξηγήσει. Περιορισμένα σε διαστάσεις είναι και τα αναγνωριστικά σημάδια της φυσιογνωμίας της: το βουνό της, ο Κύνθος, ένας σωρός γρανίτη με ύψος 112 μ., ο ποταμός Ινωπός, ένα ρέμα που πηγάζει από τις ΝΑ πλαγιές του Κύνθου για να καταλήξει στη θάλασσα του Σκαρδανά μετά από διαδρομή 1200 μ., η τροχοειδής Ιερή Λίμνη, ένας μαγεμένος νερόλακκος με κυκλικό σχήμα και ο λυγερός Φοίνικας που κρατάει ζωντανή τη μνήμη της θείας γέννησης.

Το Μυθολογικό και Ιστορικό Πλαίσιο

Κυνηγημένη από την άγρια ζήλεια της θεάς Ήρας η άμοιρη Λητώ περιπλανιέται από τόπο σε τόπο ζητώντας μάταια μια γωνιά γης για να γεννήσει τον γιο που της χάρισε η ένωσή της με τον Πατέρα των Θεών. Νησιά και πόλεις αρνούνται να την δεχτούν τρέμοντας την εκδίκηση της απατημένης συζύγου του Διός και μόνο ένας ξερόβραχος στη μέση της αγριεμένης θάλασσας τολμά να την αφηψήσει. Τα βάσανα όμως της Λητούς δεν θα τελειώσουν τόσο εύκολα. Οι θεές του Ολύμπου συγκεντρώνονται όλες στο νησί για να παρακολουθήσουν τη θαυμαστή γέννηση, η οργή όμως της Ήρας κρατάει απληροφόρητη στον Όλυμπο την Ειλειθυία, θεά του τοκετού. Εννιά μερόνυχτα κρατούν οι ωδίνες του τοκετού όσο να φτάσει η Ειλειθυία ειδοποιημένη από την Ίριδα, την αγγελιοφόρο των θεών. Με τη γέννηση του Απόλλωνος έλαμψε ολόχρυσο το νησί και οι αθάνατες θεές θαρπώθηκαν, καθώς λουλούδιασε ο τόπος. Κύκνοι ξεχύθηκαν τραγουδώντας πάνω από την μικρή τροχοειδή λίμνη. Έτσι τραγουδάει τη γέννηση του θεού ο Ομηρικός Ύμνος στον Απόλλωνα από το τέλος του 8ου π.Χ. αι.

Η παλιά μικρή Αστερία, η πετρωμένη αδελφή της Λητούς, που παράδερνε στα κύματα, μη μπορώντας να στεριώσει, γίνεται Δήλος (φανερή) και στερεώνεται σε γερές κολόνες στο βυθό της θάλασσας. Πολλοί είναι οι μύθοι που σχετίζονται με το νησί. Οι Κάρες αναφέρονται ως πρώτοι κάτοικοι της Δήλου και με αυτούς σχετίζει ο ιστορικός Θουκυδίδης (I,8) τους νεκρούς με τα σιδερένια όπλα που βρέθηκαν στους τάφους κατά την Κάθαρον. Τα αρχαιολογικά λείψανα δείχνουν ότι ζωή στο νησί παρουσιάζεται από την τρίτη χιόλας προχριστιανική χιλιετία. Σε αυτή την εποχή φαίνεται ότι ανήκουν τα θεμέλια από κυκλικές καλύβες που βρέθηκαν στην κορυφή του Κύνθου. Η καίρια θέση του νησιού δεν έμεινε ίσως άγνωστη στους ναυτικούς της Μινωϊκής Κρήτης, όπως υποδηλώνουν οι μύθοι για τον βασιλιά Άνιο και άλλα στοιχεία, π.χ. η Μινώα Κρήνη.

Καλύτερα αντιπροσωπεύεται η Μυκηναϊκή εποχή (1580-1200 π.Χ.): μια εγκατάσταση γύρω από ένα επισημότερο συγκρότημα έχει εντοπιστεί στην επίπεδη περιοχή γύρω στο λιμάνι. Κοντά της βρέ-

θηκαν τύμβοι της ίδιας περίπου εποχής. Γύρω στα 1100 π.Χ., μετά την κατάρρευση του μυκηναϊκού κόσμου, πιεζόμενοι από άλλα φύλα οι Ίωνες εξαπλώνονται σταδιακά στα νησιά του κεντρικού Αιγαίου.

Στη Δήλο η πρώτη φάση της νέας εποχής, η Πρωτογεωμετρική, αντιπροσωπεύεται ελάχιστα, αντίθετα με την επόμενη Γεωμετρική φάση η οποία παρουσιάζει ραγδαία ανάπτυξη, όπως υποδηλώνει η άφθονη κεραμική του β' μισού του 8ου π.Χ. αι. Στα τέλη της εποχής αυτής, γύρω στα 700 π.Χ., το Ιερό μνημονεύεται πια στον Ομηρικό Ύμνο στον Απόλλωνα ως πανσέβαστο θρησκευτικό κέντρο, όπου συγκεντρώνονταν οι Ίωνες για να τιμήσουν τον Φοίβο Απόλλωνα με χορούς και ύμνους και θυσίες σε μια λαμπρή πανήγυρη. Η μεγάλη ανάπτυξη και η δημοτικότητα του Ιερού είναι η αιτία για την ευγενική άμιλλα που παρουσιάζεται ανάμεσα στις ιωνικές πόλεις στην προσφορά αναθημάτων. Τα μνημεία που πληθαίνουν από τα τέλη του 7ου π.Χ. αι. δείχνουν το προβάδισμα της γειτονικής Νάξου, ενώ μετά τα μέσα του 6ου π.Χ. αι. μοιάζει να παίρνει τα πρωτεία η Πάρος. Οι πόλεις της Ιωνίας δείχνουν επίσης ενδιαφέρον για την Δήλο. Ο τύραννος της Σάμου Πολυκράτης, γύρω στα 530 π.Χ., αφιερώνει στον Απόλλωνα τη γειτονική Ρήνεια δένοντάς την μάλιστα με το ιερό νησί με μια εντυπωσιακή αλυσίδα (Θουκ. III, 104).

Η υποδούλωση των Ιώνων στους Πέρσες επιτρέπει στην Αθήνα να διεκδικήσει την αποκλειστική προστασία στη Δήλο, ανασύροντας μάλιστα στην επιφάνεια παλιούς μυθικούς δεσμούς. Στον Ζωστήρα της Αττικής έλυσε η Λητώ την ζώνη της προτού γεννήσει τον γιο της στη Δήλο, ενώ ο ίδιος ο Θησεύς, γυρίζοντας νικητής από την Κρήτη, χόρεψε με τους συντρόφους του γύρω από τον Κεράτινο Βωμό τον Γέρανο, ξακουστό χορό που συνδέθηκε με το νησί. Ο Ερυσίχθων άλλωστε, μυθικός βασιλιάς της Αθήνας, ήταν ο πρώτος που ήλθε ως Θεωρός στη Δήλο, όπου έκτισε ναό και αφιέρωσε άγαλμα του Απόλλωνος. Το ενδιαφέρον των Αθηναίων για το νησί

αυξήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος για ναυτική εξαπλώση που εφαρμόζουν οι Αθηναίοι κτόλας από τους χρόνους του Σόλωνα.

Μετά από χρησμό ο Πεισίστρατος οργανώνει την κάθαρση του χώρου του Ιερού από τις παλιότερες ταφές (540 π.Χ.) (Θουκ. III, 104, Ηροδ. I, 64), αφού ο θεός του φωτός μισεί τον θάνατο και οι νεκροί αποτελούν μiasma για το Ιερό του. Για τον ίδιο λόγο είχε κάνει παλιότερα καθαρμό στη Δήλο και ο Κρητικός Επιμενίδης.

Οι περσικοί πόλεμοι και η νικηφόρα για τους Έλληνες κατάληξη τους ακολουθείται από την ίδρυση της Δηλιακής Συμμαχίας (478 π.Χ.) που έχει σκοπό την προστασία των πόλεων από μελλοντικές επιθέσεις. Έδρα της Συμμαχίας ορίζεται η Δήλος. Ο ναός του θεού στεγάζει τον θησαυρό των συμμάχων που τον διαχειρίζονται αθηναίοι υπάλληλοι. Με τον καιρό η Συμμαχία καταλήγει σε Αθηναϊκή Ηγεμονία και το ταμείο μεταφέρεται στην αθηναϊκή Ακρόπολη (454 π.Χ.). Την διοίκηση του Ιερού της Δήλου αναλαμβάνουν οι Αμφικτύονες. Η αυταρχική διάθεση των Αθηναίων θα οδηγήσει αργότερα σε ριζικές επεμβάσεις. Ο λοιμός που ξέσπασε στην Αθήνα κατά την διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου και αποδόθηκε στην οργή του Απόλλωνος, δίνει την ευκαιρία για μια νέα ριζική Κάθαρση (426/5 π.Χ.). Όλοι οι τάφοι ανασκάπτονται αυτή τη φορά, εκτός από λίγους που θεωρήθηκαν ιεροί. Οστά και κτερίσματα μεταφέρονται στη γειτονική Ρήνεια και συγκεντρώνονται σε μεγάλο ορθογωνικό όρυγμα, τον γνωστό στους ειδικούς Βόθρο της Καθάρσεως. Ταυτόχρονα απαγορεύεται στο εξής κάθε ταφή στη Δήλο, αλλά και ο τοκετός, αφού και αυτός μολύνει το ιερό νησί και ορίζεται «μήτε έναποθήσκειν ἐν τῇ νήσῳ μήτε ἐντίκτειν, ἀλλ' ἐς τὴν Ῥήνειαν διακομίζεσθαι», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Θουκυδίδης (III, 104).

Η απόφαση αυτή θα έχει θλιβερά επακόλουθα για τους Δηλίους: εφόσον δεν μπορούν να γεννιούνται και να θάβονται στο

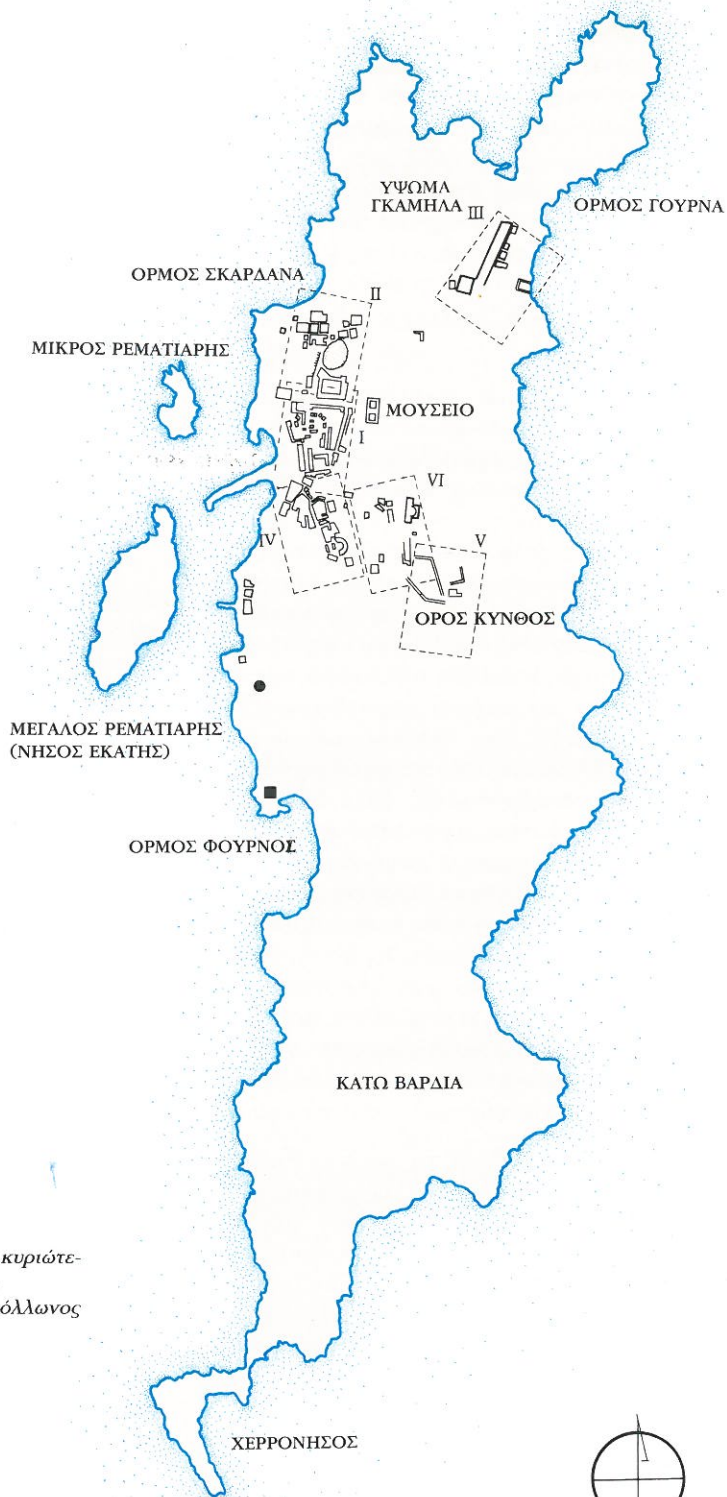
νησί, δεν έχουν και το δικαίωμα να το θεωρούν πατρίδα τους. Έτσι οι Αθηναίοι δεν θα συναντήσουν καμιά αντίσταση στην απόφασή τους να εξορίσουν όλο τον ντόπιο πληθυσμό στο Αδραμύτιο της Μ. Ασίας (Θουκ. V, 1) (422 π.Χ.) όπου θα εξολοθρευτεί από τους Πέρσες (Θουκ. VIII, 108). Ελάχιστοι μόνο θα κατορθώσουν να σωθούν και να επιστρέψουν στο νησί μετά από χρησμό του Μαντείου των Δελφών (Θουκ. V, 32).

Με την κάθαρση αρχίζει νέα περίοδος για το νησί. Παράλληλα προς την παλιά ετήσια πανήγυρη καθιερώνεται νέα γιορτή, τα Δήλια, που γιορτάζεται κάθε πέμπτο χρόνο. Στη γιορτή οι Αθηναίοι στέλνουν μεγαλόπρεπη θεωρία με ιερό πλοίο, αναστέλλουν μάλιστα κατά την διάρκειά της τις θανατικές εκτελέσεις, όπως είναι γνωστό από την περίπτωση του φιλοσόφου Σωκράτη. Από την αθηναϊκή κληρονομία θα απαλλαγεί η Δήλος μόνο μετά την εμφάνιση στο προσκήνιο της Ιστορίας των Μακεδόνων με τον Φίλιππο και τον Μ. Αλέξανδρο. Κατά την περίοδο αυτή της Δηλιακής Ανεξαρτησίας (314-166 π.Χ.) το νησί θα απολαύσει περισσότερη ελευθερία και θα γνωρίσει ραγδαία οικονομική ανάπτυξη. Τοπικοί άρχοντες, οι Ιεροποιοί, που διαδέχονται τους αθηναίους Αμφικτύονες διοικούν το Ιερό και διαχειρίζονται τα οικονομικά του. Οι αποδόσεις λογαριασμών στο τέλος κάθε περιόδου, χαραγμένες πάνω σε πλάκες με κάθε λεπτομέρεια, διέσωσαν πολύτιμες πληροφορίες για την εποχή.

Η πολιτική αστάθεια, οι ατελείωτοι αγώνες των διαδόχων του Αλεξάνδρου και η συνεχής αλλαγή Κυρίων στην περιοχή του Αιγαίου που τόσο εντυπωσιακά απεικονίζονται στα μνημεία της Δήλου, δεν επηρέασαν την ανάπτυξη του νησιού. Στο β' μισό του 3ου αι. η Δήλος είναι πια μεγάλο κέντρο για το εμπόριο σιτηρών και έδρα δηρόσιων και ιδιωτικών τραπεζών. Η οικονομική άνθηση που συνεχίζεται στον 2ο αι. π.Χ., φέρνει στο νησί εμπόρους από την Ανατολή και τη Δύση. Ρωμαίοι και Κατωϊταλιώτες, αλλά και Φοίνι-

κες, Σύριοι και Παλαιστίνιοι εγκαθίστανται στο νησί και επηρεάζουν την οικονομική και τη θρησκευτική ζωή του τόπου. Οι Αθηναίοι όμως που ποτέ δεν έπαψαν να ενδιαφέρονται για τη Δήλο, καταφέρνουν να τους παραχωρηθεί και πάλι το νησί από τους Ρωμαίους στα 166 π.Χ. μετά την ήττα του βασιλιά της Μακεδονίας Περσέα στη μάχη της Πύδνας και την οριστική εξουδετέρωση της μακεδονικής δύναμης. Οι παλιοί Δήλιοι εξορίζονται στην Αχαΐα, ενώ στο νησί εγκαθίστανται αθηναίοι έποικοι. Για να τιμωρήσουν μάλιστα τους Ρόδιους που είχαν δείξει συμπάθεια στον Περσέα, οι Ρωμαίοι ανακινύσσουν τη Δήλο ελεύθερο λιμένα, με αποτέλεσμα να εξελιχτεί το νησί, ιδίως μετά την καταστροφή της Κορίνθου (146 π.Χ.), στο σημαντικότερο λιμάνι διαμετακομιστικού εμπορίου στο Αιγαίο. Ο παλιός θρησκευτικός χαρακτήρας του τόπου ξεθωριάζει πίσω από τη λάμψη της οικονομικής επιτυχίας. Αθηναίοι έποικοι και ξένοι έμποροι, εφοπλιστές και πράκτορες, τραπεζίτες και μεταπράτες δίνουν ένα κοσμοπολίτικο τόνο και εφαρμόζουν επιδεικτικούς τρόπους ζωής, πρωτόγνωρους ίσως στον ελληνικό χώρο. Γύρω στα 100 π.Χ. η πόλη φτάνει στο απόγειο της ακμής της και ο πληθυσμός της ξεπερνάει τις 25.000 κατοίκους. Οι Αθηναίοι διοικούν φαινομενικά με τους Επιμελητές, ουσιαστικοί ρυθμιστές όμως είναι οι Ρωμαίοι, ενώ το ξένο στοιχείο, Ανατολίτες και Ιταλιώτες, με τις συνήθειες και τις θρησκείες τους, υποσκελίζουν τους Αθηναίους και στο εμπόριο.

Η μοναδική αυτή ανάπτυξη όμως θα πάρει ξαφνικά δραματικό τέλος. Στον πόλεμο του βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτους του Ευπάτορος εναντίον των Ρωμαίων η Δήλος θα παραμείνει πιστή στη Ρώμη, γεγονός που θα έχει ως συνέπεια την αιφνιδιαστική επίθεση του στόλου του Μιθριδάτους και την τρομακτική καταστροφή και λεηλασία της πλούσιας πόλης (88 π.Χ.). Είκοσι χιλιάδες άνθρωποι σφάζονται σε μια μόνο μέρα, όπως αναφέρεται. Λίγα χρόνια αργότερα (69 π.Χ.) οι σύμμαχοι του Μιθριδάτους πειρατές της Κιλικίας με τον Αθηνόδωρο θα ολοκληρώσουν την

ΧΑΡΤΗΣ ΔΗΛΟΥ

με τις ενότιπτες των χώρων και τα κυριώτε-
ρα γεωγραφικά σημεία του νησιού.

- I Η περιοχή του Ιερού του Απόλλωνος
- II Η περιοχή της Λίμνης
- III Η περιοχή του Σταδίου
- IV Η περιοχή του Θεάτρου
- V Τα Ιερά του Κύνθου
- VI Τα Ιερά των ξένων Θεών

- Τα νότια του χώρου
Δισκοκούριον
- Ασκληπιείον

καταστροφή. Οι πλούσιοι, κοσμοπολίτες κάτοικοι, όσοι σώθηκαν, θα αναζητήσουν πιο σίγουρους τόπους, παρά τις προσπάθειες των Ρωμαίων να οργανώσουν την άμυνα του νησιού. Όταν ο ρωμαίος στρατηγός Γ. Βαλέριος Τριάριος θα οχυρώσει εκ των ενόντων την περιοχή του Ιερού και τη συνοικία του θεάτρου (69 π.Χ.), στο νησί κατοικούν άνθρωποι με περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες. Αυτό τουλάχιστον δείχνουν τα μικρά μαγαζιά και τα ταπεινά εργαστήρια που φαίνεται να εγκαταστάθηκαν πρόχειρα μέσα στα ερείπια των κάποτε πλούσιων σπιτιών. Οι Αθηναίοι εξακολουθούν να θεωρούνται κύριοι του νησιού και να στέλνουν κάθε χρόνο αντιπροσωπεία για τη θυσία. Απόπειρά τους όμως να πουλήσουν τη Δήλο φαίνεται πως απέτυχε λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος! Sic Transit Gloria Mundi...

Οι μεταγενέστερες τύχες του νησιού δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Μια μικρή χριστιανική κοινότητα αναπτύσσεται μέσα στα ερείπια. Λείψανά της μερικές παλαιοχριστιανικές Βασιλικές κτισμένες με αρχαίο υλικό. Στους νεώτερους χρόνους εγκαθίστανται για λίγο στο νησί οι Ιωαννίτες Ιππότες της Μάλτας (1329), ενώ

στους αιώνες της τουρκικής κατοχής χρησιμεύει ως καταφύγιο πειρατών που λυμαίνονταν το Αιγαίο και προσφέρει άφθονο οικοδομικό υλικό στους κατοίκους των γειτονικών νησιών. Ο Άραβας γεωγράφος Edrisi στον 12 αι. αναφέρει το νησί με το όνομα Ardilo, λέγοντας ότι είναι έρημη, χωρίς κατοίκους, αλλά με λιμάνι. Στα 1445 την επισκέπτεται ο περίφημος Κυριακός από την Αγκώνα. Από τον 17ο αι. πυκνώνουν οι επισκέψεις ευρωπαίων περιηγητών που σχεδιάζουν τα ερείπια και δίνουν πολύτιμες πληροφορίες.

Στα 1873 αρχίζουν οι ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής που συνεχίζονται ως σήμερα αποκαλύπτοντας μεγάλο τμήμα της πλούσιας και μεγάλης πόλης με τα Ιερά και τα λιμάνια της, τις αγορές και τις συνοικίες με τα επιβλητικά σπίτια, στολισμένα με αυλές και αίθρια, με μωσαϊκά και τοιχογραφίες. Ο επισκέπτης που θα περιπλανηθεί στους δρόμους και στις πλατείες αυτής της μοναδικής, ολοζώντανης αρχαίας πόλης θα μείνει με την εντύπωση πως μόλις πριν από λίγο την εγκατέλειψαν οι κάτοικοί της, αφήνοντας πίσω τους, μέσα στα ερείπια, μαζί με τα υπάρχοντά τους, τις ελπίδες και τα όνειρά τους.

Ο αρχαιολογικός χώρος

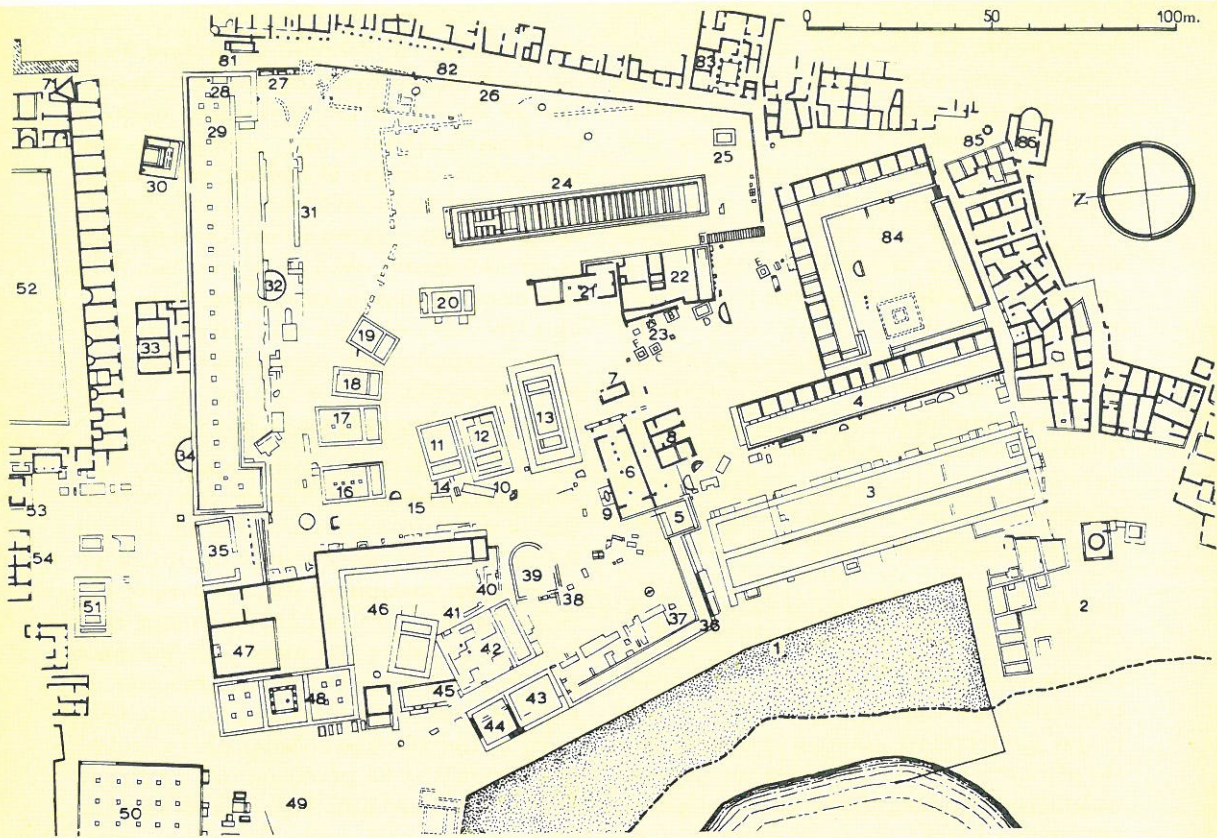
Η περιοχή του Ιερού (σχεδ. Ι)

Από τον σύγχρονο μώλο που σχηματίστηκε με τα χώματα της ανασκαφής ο δρόμος οδηγεί στην πλακοστρωμένη πλατεία της αποβάθρας του αρχαίου λιμένα (1), την γνωστή ως Αγορά των Κορπεταλιαστών (2)*. Το όνομά της προέρχεται από τους Κορπεταλιαστές, μια ένωση απελευθερών και δούλων που είχαν προστάτες τους Λάρπτες, ρωμαϊκούς θεούς των σταυροδρομιών (Lares Compitales). Στον ίδιο χώρο όμως ήταν εγκατεστημένοι κατά τον 2ο π.Χ. αι. και άλλοι, ρωμαίοι και ξένοι έμποροι, ενωμένοι σε συλλόγους κάτω από την προστασία ενός θεού, οι Ερμαϊστές και οι Απολλωνιαστές. Μαρμαρινές βάσεις και βωμοί, αφιερώματα των συλλόγων, είναι σκορπισμένα στο χώρο

της πλατείας. Τα κτίρια που σώζονται στα νότια και στα ανατολικά της πλατείας φιλοξενούσαν στους χώρους τους εμπορικά καταστήματα, οι πιο πολλές όμως δραστηριότητες γίνονταν στον υπαίθριο χώρο, κάτω από σκιαδία και πρόχειρες τέντες με ξύλινους πασσάλους, στερεωμένους στις τρύπες που διακρίνονται στις πλάκες του δαπέδου. Εδώ γινόταν το εμπόριο των σι-

Για τη διευκόνιση του επισκέπτη τα μνημεία χωρίστηκαν σε ενότητες που καθορίζουν την πορεία του. Σε μερικές περιπτώσεις προτιμήθηκε η τοπογραφική ενότητα. Στο τέλος κάθε κεφαλαίου πάντως μπορεί κανείς να κάνει άλλη επιλογή ακολουθώντας διαφορετική πορεία.

* Οι αριθμοί σε παρένθεση παραπέμπουν στις θέσεις των μνημείων στα σχέδια I-VI.

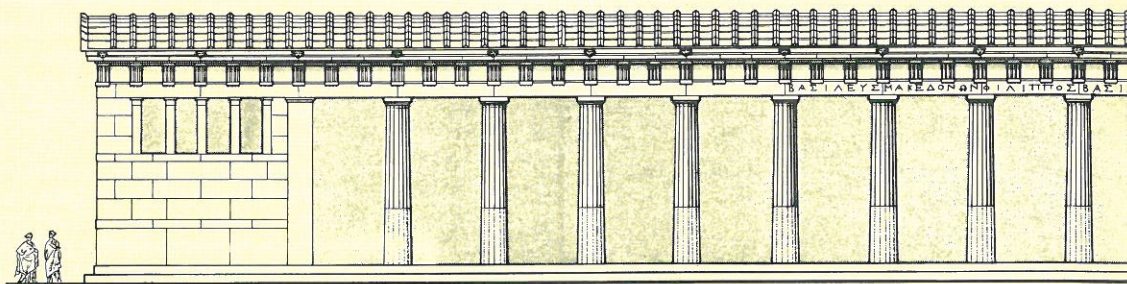
Σχέδιο Ι

τηρών, αλλά και το ξακουστό παζάρι των σκλάβων που αναφέρει ο γεωγράφος Στράβων (Χ,5,4).

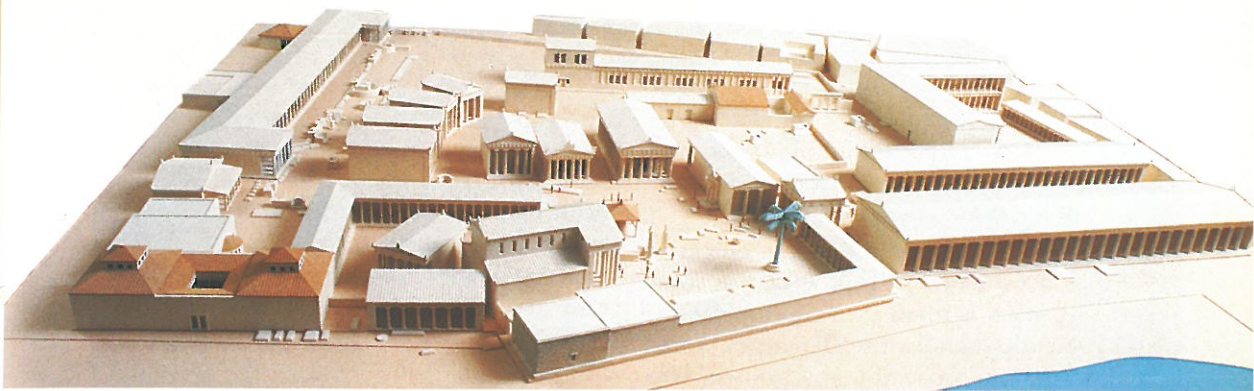
Στο Β. μέρος της πλατείας, σε επαφή με τον νότιο τοίχο της Στοάς του Φιλίππου (3), σώζονται τα θεμέλια μικρού ναού αφιερωμένου επίσης στον Ερμή· στην πραγματικότητα μια ρηχή πρόσταση με τέσσερις ιωνικούς κίονες στην πρόσοψη. Ένας μικρός κυλινδρικός θησαυρός πάνω

σε ορθογωνική βάση μπροστά στο ναό, συγκέντρωνε στο κοίλο εσωτερικό του τις χρηματικές προσφορές που έριχναν οι προσκυνητές από τη σχισμή του πάνω μέρους. Τα ανάγλυφα φίδια που την διακοσμούν ήταν οι φρουροί του θησαυρού του θεού, ενώ τα ίχνη από μέταλλο είναι λείψανα από χάλκινο κρυκκείο, το σύμβολο του Ερμού.

Ανατολικά από τον ναΐσκο σώζεται μια

Αναπαράσταση της στοάς του Φιλίππου. Αναοχεδίαση Στ. Δασκαλάκης.

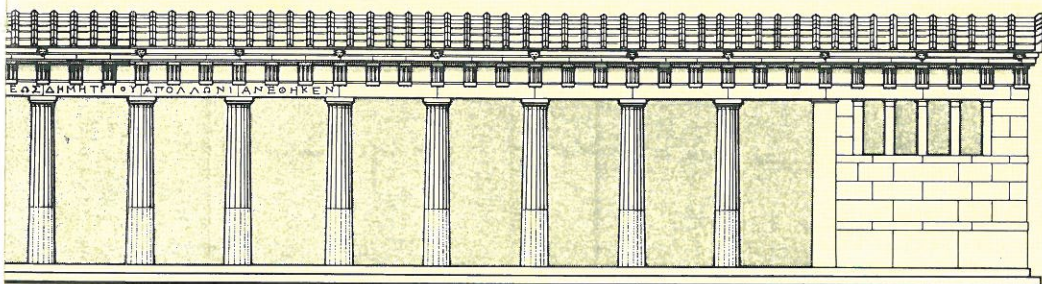

1. Μακέτα του Ιερού του Απόλλωνος. Μουσείο Δήλου.

μαρμάρινη εξέδρα που χρησίμευε ως βάση αγαλμάτων· το θρανίο μπροστά της πρόσφερε ανάπαυση στους κουρασμένους προσκυνητές. Αμέσως ανατολικά της και παράλληλα προς την προκυμαία ο μεγάλος Δρόμος, πλάτους 13 μ., με τα άπειρα βάθρα αναθημάτων στις δύο πλευρές του, οδηγεί στο Ιερό του Απόλλωνος.

Το πρώτο μεγάλο κτίριο, μήκ. 72 και πλάτ. 11 μ., που πλαισιώνει τον δρόμο στα δυτικά είναι η Στοά του Φιλίππου (3). Πάνω στους λίθους του επιστυλίου του, που σήμερα βρίσκονται αραδιασμένοι μπροστά στο μνημείο, διαβάζεται ακόμη η αναθηματική επιγραφή: Βασιλεύς Μακεδόνων Φίλιππος Βασιλέως Δημητρίου Απόλλωνι. Το κτίσμα αφιερώθηκε στον θεό από τον Φίλιππο Ε' γύρω στα 210 π.Χ. Στη θέση της σώζεται η κρηπίδα του κτιρίου, πολλά τμήματα από την ανωδομία του όμως που βρέθηκαν ολόγυρα κάνουν δυνατή την αναπαράστασή του, ίσως και

μια αναστήλωσή του στο μέλλον. Μια σειρά από 16 κίονες δωρικούς, με ρηχές ραβδώσεις στο πάνω μόνο μέρος τους, κατά την γνωστή στα ελληνιστικά χρόνια συνήθεια, σήκωνε το επιστύλιο με την επιγραφή στην πρόσοψη της στοάς. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαμόρφωση των άκρων της πρόσοψης, τα οποία έκλειναν τοίχοι που είχαν στο πάνω μέρος τους παράθυρα χωρισμένα με λεπτές παραστάδες. Η πίσω όψη της στοάς ήταν αρχικά κλειστή με τοίχο σε όλο της το μήκος. Για τις ανάγκες του εμπορίου προστέθηκε αργότερα στα δυτικά μια άλλη στοά με όψη προς την προκυμαία και το λιμάνι. Επειδή η νέα στοά ήταν μακρύτερη, προστέθηκε στο Β. άκρο της στοάς του Φιλίππου ένα μικρότερο κτίσμα που επικοινωνούσε μόνο με τη νεώτερη στοά μέσα από ανοίγματα ανάμεσα σε τέσσερις κίονες. Μετά τα 166 π.Χ. στο μικρό κτίσμα στεγάστηκε η έδρα των Επιμελητών του εμπορίου, ενώ η

νεώτερη στοά προς το λιμάνι, όπως φανερώνει μια επιγραφή που βρέθηκε στη θέση της στο Ν. άκρο της, φιλοξένησε το εμπόριο ξύλου και κάρβουνου. Η αραβική επιγραφή στη Ν. παραστάδα της Στοάς του Φιλίππου θυμίζει τις περιπέτειες του νησιού κατά τον Μεσαίωνα.

Την δεξιά πλευρά του δρόμου ορίζει η Νότια Στοά (4), με μήκος 66 και πλάτος 13 μ. που κτίστηκε, όπως πιστεύεται, με έξοδα του βασιλιά της Περγάμου Αττάλου Α', μετά τα μέσα του 3ου π.Χ. αι. Μια στοά με 28 κίονες στην πρόσοψη προστατεύει τα εμπορικά καταστήματα που παρατάσσονται στο πίσω μέρος της.

Εντυπωσιακό είναι το πλήθος των βάθρων για αναθήματα που σώζονται στις δύο πλευρές του δρόμου, επιτρέποντας την πρόσβαση προς τις Στοές από ελάχιστα μόλις ανοίγματα ανάμεσα στους κίονες.

Από τα πιο ενδιαφέροντα είναι το βάθρο αγάλματος του ρωμαίου στρατηγού Σύλλα στο Ν. άκρο της Στοάς του Φιλίππου, που στήθηκε μετά την καταστροφή του 88 π.Χ. και το βάθρο αγάλματος του Επιγέννη, στρατηγού του Αττάλου Α' σε αντίστοιχη θέση στη Ν. Στοά. Στο Β. άκρο της ίδιας στοάς βρίσκεται η ορθογωνική βάση του συμπλέγματος ενός Γαλάτη που έπεφτε από το άλογο, από τα περίφημα αναθήματα του Αττάλου για τη νίκη εναντίον των Γαλατών και δίπλα της μια άριστα διατηρημένη μαρμάρινη εξέδρα. Μια άλλη εξέδρα με ημικυκλική τράπεζα βρίσκεται στο μέσο του μήκους της Ν. Στοάς.

Ένας διάδρομος με σκαλιά στο μέσο της Ν. Στοάς οδηγεί ψηλότερα προς την Αγορά των Δηλίων (84). Η μεγάλη φθορά στο κατώφλι της εισόδου δείχνει την τεράστια κίνηση που συγκέντρωνε το

2. Αγορά Κορινθιαστών.

Το μικρό μαρμάρινο κυκλικό κτίριο στη μέση της πλατείας είναι αφιέρωμα των Ερμαϊστών. Πάνω στην κρηπίδα με τις δύο βαθμίδες υψώνονταν ιωνικοί κίονες που σήκωναν τη φοιιδωτή στέγη. Αμέσως νοτιότερα σώζεται η μεγάλη ορθογωνική βάση από ένα δεύτερο μαρμάρινο κτίριο δωρικού ρυθμού, αφιέρωμα επίσης των Ερμαϊστών στον Ερμή και στη μητέρα του Μαία.

3. Μαρμάρινη εξέδρα μπροστά στα Προπύλαια.

Τέτοιες εξέδρες στα Ιερά χρησιμοποιούνταν για την στήριξη αγαλμάτων, παράλληλα όμως εξυπηρετούσαν και πρακτικούς σκοπούς προσφέροντας αναπαυτικά καθίσματα στους κουρασμένους επισκέπτες.

4. Αγορά των Δελφίων.

Μια τετράγωνη πλατεία με στοές και αναθήματα που ακριβώς για το σχήμα της ονομαζόταν και Τετράγωνη Αγορά.

κτίριο. Μια στοά με 13 κίονες ανάμεσα σε παραστάδες πλαισιώνει την Ν. πλευρά της πλατείας ίσως από τον 4ο π.Χ. αι., ενώ η στοά σε σχήμα Γ στη Β. και Α. πλευρά προσαρμόστηκε στις αρχές του 2ου αι. μπροστά σε καταστήματα που προϋπήρχαν. Η στοά ήταν διώροφη, με δωρικούς κίονες στο ισόγειο και ιωνικές παραστάδες αντί για κίονες στον όροφο, όπου είχαν την έδρα τους οι Αγορανόμοι. Τα θεμέλια στο μέσο της πλατείας ανήκουν σε Θέρμες (λουτρά) που κατασκευάστηκαν στα τέλη του 2ου π.Χ. αι.

Πλαισιωμένη από ελληνιστικές στοές και αγορές η μεγαλοπρεπής κεντρική οδός οδηγεί προς το Ιερό, μια εκτεταμένη περιοχή με σχήμα τραπεζίου και διαστάσεις 180×130 μ. Η ύπαρξή του στη θέση αυτή από τον 7ο π.Χ. τουλάχιστον αιώνα είναι βέβαιη. Για πολλούς ερευνητές είναι αυτονόητο ότι αποτελεί συνέχεια της παλιάς μυκηναϊκής λατρείας, ενώ άλλοι αμφισβητούν την συνέχεια της Παράδοσης και αποδίδουν τις αρχές της δημιουργίας του σε ανεξήγητους λόγους στα τέλη της γεωμετρικής περιόδου. Τα Προπύλαια (5), η κύρια είσοδος προς το Ιερό, με τη σημερινή μνημειακή μορφή είναι έργο των Αθηναίων μετά τα 166 π.Χ. Στην ίδια θέση υπήρχε πρόπυλο ήδη από το α΄ μισό του βου αι., ενώ ένα νεώτερο φαίνεται ότι κτίζεται στην Κλασική εποχή, εκατό περίπου χρόνια μετά το πρώτο. Στη σωζόμενη μορφή του το κτίσμα υψώνεται πάνω σε τριβαθμιδωτή κρηπίδα από γκριζογάλανο μάρμαρο. Η είσοδος στο χώρο του Ιερού γινόταν από τρεις θύρες που ανοίγονταν σε εγκάρσιο τοίχο, πλαισιωμένο στα δύο άκρα του από κάθετα τμήματα τοίχων ώστε το σχήμα της κάτοψης να έχει τη μορφή του κεφαλαίου Η. Στις δύο πλευρές του εγκάρσιου τοίχου σχηματιζόνταν στοές με 4 κίονες από λευκό μάρμαρο στη Ν. πλευρά και δύο όμοιους κίονες ανάμεσα σε παραστάδες στην Β. πλευρά του προπύλου.

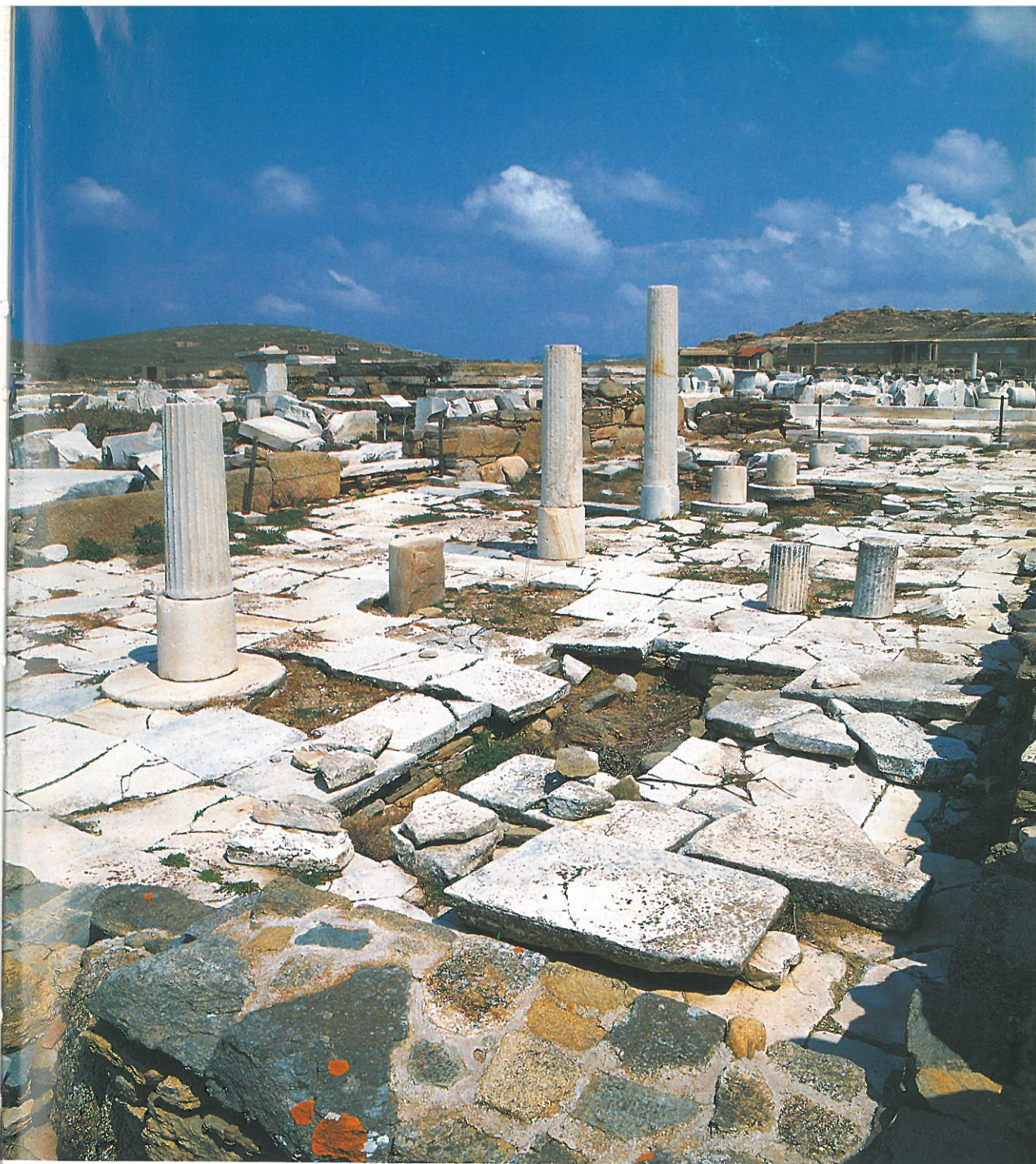
Το πρώτο κτίριο αμέσως μετά τα προπύλαια δεξιά είναι ο Οίκος των Ναξίων (6), κατασκευασμένος από λευκό ναξιακό

μάρμαρο, γύρω στα 575 π.Χ. Το μακρόστενο κτίριο είναι το αρχαιότερο κτίσμα του Ιερού που διατηρείται ολόκληρο και το πρώτο στην ιστορία της αρχιτεκτονικής όπου και η ανωδομή και τα κεραμίδια της στέγης είναι από μάρμαρο. Η είσοδος βρίσκεται στα δυτικά, στο βάθος ενός στεγασμένου προδόμου με δύο κίονες εν παραστάσι, δηλαδή ανάμεσα στις παραστάδες στις οποίες κατέληγαν οι μακροί τοίχοι του μνημείου στην πρόσοψη. Μνημειακό είναι το τεράστιο μαρμάρινο κατώφλι με τους τόρμους και τα σημάδια από το σύρσιμο της θύρας πάνω στο δάπεδο.

Το μνημείο, κατά μια άποψη, απετέλεσε τον αρχαιότερο ναό του Απόλλωνος πριν από την κατασκευή του πώρινου οίκου (βλ. παρακάτω). Κατ' άλλους το κτίριο χρησιμοποιήθηκε για την φύλαξη ιερών αντικειμένων και αναθημάτων ή ως εστιατόριο κατά την διάρκεια θρησκευτικών τελετών.

Λίγα μέτρα ανατολικότερα από τον Οικό των Ναξίων το μικρό τετράγωνο κτίσμα, γνωστό με το συνθηματικό όνομα Ναός Γ, θεωρήθηκε παλαιότερα μυκηναϊκός ναός, ενώ σήμερα χρονολογείται στη Γεωμετρική εποχή. Το ορθογωνικό κτίριο στη ΝΑ γωνία του Οίκου έχει ταυτιστεί με τα Εργαστήρια των Θεανδριδών (8), μιας από τις αρχαίες τριττύες των Δηλίων.

Στη Β. πλευρά του Οίκου των Ναξίων βρίσκεται μια τεράστια βάση, διαστ. 5,10×3,50 μ. περίπου και ύψ. 0,80 μ., με μια μεγάλη κοιλότητα στο πάνω μέρος για την στήριξη της πλίνθου τεράστιου μαρμάρινου αγάλματος του Απόλλωνος, του γνωστού Κολοσσού των Ναξίων (9). Η επιγραφή στην Α. πλευρά της βάσης από τα τέλη του 7ου ή πιο καλά τις αρχές του βου π.Χ. αι. αναφέρει: «τὸ αὐτὸ λίθον ἐμὶ ἀνδρίας καὶ τὸ σφέλας» (από την ίδια πέτρα (δηλ. μάρμαρο) είναι και ο ανδριάς και η βάση) - μια επιγραφή που το νόημα της δεν έχει γίνει ακόμη πλήρως κατανοητό. Στη Δ. πλευρά διαβάζεται πιο δύσκολα: Νάξιοι Απόλλωνι - μια επιγραφή από τον 4ο π.Χ. αι.

5. Οίκος των Ναξίων.

Ο κεντρικός χώρος, ο οπκός, χωρίζεται κατά μήκος με μια κιονοστοιχία από οκτώ μαρμάρινους ιωνικούς κίονες, που υψώνονται πάνω σε ψηλά κυλινδρική βάση με στρογγυλό υποστήριγμα. Ένα άνοιγμα στο Α. μέρος του οπκού οδηγεί σε μαρμάρινο προστώο με τέσσερις κίονες που μαζί με το μαρμάρινο δάπεδο του ναού αποτελούν προσθήκη των χρόνων μετά τα 560 π.Χ. Σε μια παλιότερη φάση (τέλη του 7ου π.Χ. αι.) το κτίριο ήταν στενότερο με είσοδο στην Ανατ. πλευρά και δύο σειρές από ξύλινα υποστηρίγματα στο εσωτερικό του· τα λαξεύματα για τη στερέωσή τους διακρίνονται δεξιά και αριστερά από την κεντρική κιονοστοιχία, στα σημεία όπου το μαρμάρινο δάπεδο έχει καταστραφεί.

Το μεγάλο κτίριο με τις δύο πτέρυγες σε σχήμα Γ δυτικά από τα Προπύλαια, που ορίζει τον χώρο του Ιερού κατά την ΝΔ γωνία προς την προκουμαία και τη θάλασσα, είναι η γνωστή από επιγραφές Στοά των Ναξίων (36), από το β' μισό του 6ου π.Χ. αι. Την εσωτερική της πλευρά, προς το Ιερό στήριζε μια σειρά από είκοσι συνολικά λεπτούς μαρμαρίνους ιωνικούς κίονες (δέκα σε κάθε σκέλος). Διατηρείται ο μαρμαρίνος στυλοβάτης πάνω σε θεμελίωση από γρανίτη και μια αναστηλωμένη κολόνα.

Μπροστά στη Στοά, πάνω σε μεγάλο όγκο γρανίτη, μια μαρμαρίνη κυκλική βάση με μεγάλη κυκλινδρική τρύπα στο κέντρο που διαπερνά και τον γρανίτη, στήριζε τον χάλκινο Φοίνικα που αφιέρωσε στα 417 π.Χ. ο αθηναίος στρατηγός Νικίας, όπως διαβάζεται ακόμη στην επιγραφή. Όταν κάποτε γκρεμίστηκε από δυνατή θύελλα ο τεράστιος φοίνικας παρέσυρε, όπως αναφέρει ο Πλούταρχος, και τον Κολοσσό των Ναξίων. Γι αυτό πιστεύτηκε ότι ένα μεγάλο τετράγωνο θεμέλιο κοντά στη βάση του φοίνικα ήταν η αρχική θέση του Κολοσσού.

Μια σειρά από βάθρα ή θεμέλια στο χώρο μπροστά στη Στοά στήριζαν κάποτε πολυάριθμα αναθήματα. Η ψηλή ορθογωνική βάση από γαλανό μάρμαρο που ξεχωρίζει από το ύψος της, είκοσι μέτρα περίπου ΒΑ από τη βάση του φοίνικα, σήκωνε κάποτε άγαλμα του βασιλιά της Συρίας Αντιόχου Γ' (223-187 π.Χ.) όπως δείχνει η επιγραφή (38).

Το κοίλωμα Β. από την Στοά των Ναξίων και μέχρι το Αρτεμίσιο, αποτελεί την πιο μυστηριώδη περιοχή του Ιερού, την πιο δεμένη με τις μυθολογικές παραδόσεις του νησιού. Αμέσως Β. από την βάση του Αντιόχου σώζονται αποσπασματικά θεμέλια γρανίτη από ένα αφιδωτό κτίριο. Από τα στοιχεία της ανωδομής που σώθηκαν αναπαριστάνεται ως οικοδόμημα με χαμηλούς τοίχους πάνω στους οποίους στηρίζονταν λεπτοί κίονες και χρονολογείται στο β' μισό του 4ου π.Χ. αι. Στο κέντρο του χώρου σώζεται ο γρανίτινος πυρήνας

από κτιστό βωμό, ο προορισμός του κτιρίου παραμένει όμως άγνωστος. Οι ερευνητές το σχετίζουν με μεγάλη πιθανότητα με τον Κεράτινο Βωμό (39) που ύψωσε κατά την παράδοση ο Απόλλων προς τιμήν του πατέρα του Δία με τα κέρατα των κατσικιών που σκότωσε η Άρτεμις στον Κύνθο. Γύρω στο βωμό χόρευε ο Θησεύς με τους συντρόφους του τον Γέρανο, ένα χορό που μιμούταν ίσως τις κινήσεις των ομώνυμων πουλιών. Γύρω στον βωμό επίσης αυτομαστιγώνονταν κατά πανάρχαιη συνήθεια οι ναυτικοί που έφταναν στο λιμάνι της Δήλου, εκπληρώνοντας τάμα στο θεό για τη σωτηρία τους.

Βορειότερα ένας πολύ κατεστραμμένος μικρός ναός, γνωστός ως Κτίριο G (40), με πρόσοψη στα δυτικά, έχει στο βάθος του σηκού του λατρευτικό θρανίο που θυμίζει το παλιότερο Ηραίο (βλ. παρακάτω). Το κτίσμα ανήκει στα αρχαϊκά χρόνια με επισκευή στην ελληνιστική εποχή. Κάποια λείψανα γύρω του, που τα περισσότερα έχουν ξαναθαφτεί για προστασία, θυμίζουν την μυκηναϊκή εγκατάσταση που υπήρχε στον ίδιο χώρο.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το μεγάλο τετράγωνο κτίσμα πιο δυτικά που σώζει μόνο τις κατώτατες στρώσεις των θεμελίων (διαστ. 23,38x17,33 μ.). Το μνημείο που σχετίστηκε παλιότερα με τον Κεράτινο Βωμό (42) και τον Κεράτινο Βωμό έχει τη μορφή ναού με τετράγωνο σηκό και πρόναο, με δώδεκα κίονες στη Ν. πλευρά. Σύμφωνα με επιγραφή κτίστηκε από τους Αθηναίους στα 345 π.Χ. Πιο πιθανή πάντως είναι η ταύτισή του με το Πύθιον, Ιερό του Πυθίου Απόλλωνος, που παλιότερα είχε σχετιστεί με το μνημείο των Ταύρων (βλ. παρακάτω).

Αμέσως ανατολικά από το Πύθιον, ένα μικρό τμήμα καμπύλου τοίχου (41) σχετίστηκε με το γνωστό από τον Ηρόδοτο Σήμα της Λαοδίκης και της Υπερόχνης, τον τάφο των δύο από τις Υπερβόρειες Παρθένες, μυστηριώδεις υπάρξεις που συνδέθηκαν με τον Απόλλωνα. Στον τάφο τους οι νεαρές Δήλιες πρόσφεραν πριν από τον γάμο τους βοστρύχους από τα μαλλιά τους

6. Από τον Κολοσό των Ναξίων, με ύψος τετραπλάσιο από το φυσικό, που στεκόταν πάνω στη βάση σώζονται δύο μεγάλα κομμάτια του κορμού Δ. από το Αρτεμίσιο, μικρό τμήμα από το πόδι στο Βρετ. Μουσείο και το αριστερό χέρι στο Μουσείο της Δήλου. Το άγαλμα, όπως δείχνει και το υπερφυσικό του μέγεθος, δεν παρίστανε έναν απλό κούρο, αλλά τον ίδιο τον Απόλλωνα· κατά μίαν εκδοχή μάλιστα ο θεός κρατούσε στα χέρια του τόξο και βέλη. Μια μεταλλική ζώνη, χαρακτηριστική για την εποχή, έσφιγγε στη μέση του θεού, όπως δείχνουν οι τρύπες γύρω στην οσφυ για τη στερέωσή της, ενώ μεταλλικές ήταν και οι απολήξεις των βοστρύχων στους ώμους. Οι ανατομικές λεπτομέρειες και η ανεπτυγμένη πλάγια όψη του αγάλματος το χρονολογούν μάλλον στις αρχές του 6ου αι. (590-580 π.Χ.) παρά στα τέλη του 7ου αι. π.Χ., όπως πιστεύονταν παλιότερα.

τυλιγμένους σε αδράχτια, οι άνδρες τρίχες από τα γένια τους πάνω σε κλαδιά.

Στα Δ. του Πυθίου, συνεχίζοντας προς τα βόρεια τη Δ. πτέρυγα της Στοάς των Ναξίων, τα θεμέλια δύο τετράγωνων κτισμάτων (43-44) που κάποτε σχετίστηκαν με τον Οίκο των Ανδρίων και το Ιεροποιείο, θεωρούνται σήμερα διοικητικά κτίρια του Ιερού. Η εξωτερική πλευρά των τοίχων τους διακοσμήθηκε με ανάγλυφα εξαγωνικά που θυμίζουν κρηθήρα μελισσών και

σχετίζονται με την τέχνη της Πάρου των αρχών του 6ου αι. π.Χ.

Τα λείψανα κτιρίου λίγο πιο βόρεια με τους τρεις αναστηλωμένους κίονες από γκριζογάλανο μάρμαρο ανήκουν σε στοά με όψη προς τη θάλασσα που σχετίζεται με το Αρτεμίσιο (46). Ο ναός, του οποίου τα θεμέλια από μεγάλους τετραγωνικούς λίθους γρανίτη διακρίνονται εύκολα, ήταν αφιέρωμα των Δηλίων από την εποχή της Ανεξαρτησίας. Στην πρόσοψή του

στα ανατολικά, υπήρχε πρόναος με έξι ιωνικούς κίονες. Στον σπκό και κατά μήκος των θεμελίων από γρανίτη διακρίνονται οι τοίχοι ενός τετράπλευρου κτίσματος, με διαστάσεις 8,60x9,60μ. κτισμένοι με μικρές πλακοειδείς πέτρες. Το κτίσμα θεωρείται ως το παλιότερο Αρτεμίσιο και ανήκει στις αρχές του 7ου π.Χ. αι. Στο κέντρο του σπκού επίσης διακρίνεται ένα ακόμη παλιότερο οικοδόμημα με μήκος 15,30 μ. και πλάτος 4 μ., κτισμένο με μεγάλους όγκους γρανίτη, που φτάνει πέρα από την ανατολική πρόσοψη του ελληνιστικού ναού. Το κτίσμα, όπως απέδειξε η ανασκαφή, ανήκει στα μυκηναϊκά χρόνια, δεν πιστεύεται όμως σήμερα πια ότι αποτελούσε τον μυκηναϊκό ναό της πανάρχαιας γυναικείας θεότητας, της γνωστής Πότνιας Θηρών, της Κυρίας των Θηρίων, που ταυτίζεται στα ιστορικά χρόνια με την Αρτέμιδα. Στο όρυγμα που διακρίνεται ακόμη στη ΒΑ γωνία του ναού του 7ου αι. βρέθηκε πλούσιος αποθέτης με ευρήματα από χρυσό και ελεφαντόδοντο που έχουν εκτεθεί στο μουσείο.

Τον χώρο του Ιερού της Αρτέμιδος ορίζει στη ΒΑ πλευρά μια ελληνιστική στοά σε σχήμα Γ, απομονώνοντάς τον από το Ιερό του Απόλλωνος.

Απέναντι από το Αρτεμίσιο βρίσκονται οι τρεις ναοί του θεού. Ο πρώτος από τα νότια, ο μεγαλύτερος είναι ο ναός των Δηλίων (13). Η κατασκευή του άρχισε στα 476 π.Χ. με χρήματα της Δηλιακής Συμμαχίας, διακόπηκε όμως όταν το ταμείο της Συμμαχίας μεταφέρθηκε στην Αθήνα (454 π.Χ.) και ολοκληρώθηκε στα χρόνια της Ανεξαρτησίας μετά τα 314 π.Χ. Οι κίονες από λευκό μάρμαρο όμως έμειναν αρράβδωτοι και οι πλάκες της κρηπίδας χωρίς την τελική λάξευση. Ο ναός, με την κύρια όψη προς τα δυτικά, όπως και οι άλλοι δύο ναοί του Απόλλωνος, είναι ο μόνος περιπτερος -ναός δηλαδή με κιονοστοιχίες και στις τέσσερις πλευρές- στη Δήλο. Από τους κίονες - έξι στις στενές και δεκατρείς στις μακρές πλευρές - ελάχιστοι σπόνδυλοι διατηρούνται στη θέση τους, ενώ πολλοί βρίσκονται διασκορπισμένοι ολόγυρα. Ο ναός είχε σπκό, πρόναο με δύο κίονες

«εν παραστάσι» και οπισθόδομο. Αμέσως Β. από τον ναό των Δηλίων βρίσκεται ο ναός των Αθηναίων (12), ένα από τα πιο φροντισμένα μνημεία της αττικής τέχνης. Το μνημείο, κτισμένο με λευκό πεντελικό μάρμαρο στον τύπο του αμφιπρόστυλου ναού, με έξι δωρικούς κίονες στην πρόσοψη και άλλους τόσους στην πίσω όψη, υψωνόταν πάνω σε κρηπίδα με τέσσερις βαθμίδες. Στον πρόναο οδηγούσαν πέντε ανοίγματα ανάμεσα σε λεπτές παραστάδες, ενώ στον τοίχο του σπκού υπήρχαν παράθυρα δεξιά και αριστερά από την κεντρική θύρα, κατά τα παραδείγματα της αθηναϊκής Ακρόπολης. Στην Α. πλευρά, αντί για οπισθόδομο τοποθετήθηκαν πάνω στον τοίχο του σπκού παραστάδες αντίστοιχες με αυτές του προναού. Στο βάθος του σπκού, πάνω σε πεταλόσχημο βάθρο από γαλαζωπό ελευσινιακό μάρμαρο που σώζεται κομματιασμένο, στέκονταν τα περίφημα επτά αγάλματα που έδωσαν στο κτίσμα το χαρακτηριστικό όνομα: ο ναός εν ἑπτά. Ανάμεσά τους σημαντικότερο ήταν το χάλκινο άγαλμα του Απόλλωνος, έργο του Τευκταίου και του Αγγελίωνος, από τα μέσα του 6ου π.Χ. αι., με το οποίο σχετίστηκε τελευταία ο χάλκινος κούρος του Μουσείου Πειραιώς. Τα θαυμάσια ακρωτήρια που κοσμούσαν τις γωνίες των αετωμάτων, με θέματα από την αθηναϊκή μυθολογία, φυλάγονται στο Μουσείο. Η χρονολόγηση των γλυπτών στα 425/420 π.Χ. δίνει και την χρονολογία ανέγερσης του μνημείου που εγκαινιάστηκε στα 417 π.Χ. από τον στρατηγό Νικία. Παλιότερος είναι ο πιο βόρειος από τους τρεις ναούς που σώζεται μέχρι την πόρινη ευθυνηρία του, γνωστός ως Πώρινος Οίκος (11)· πρόστυλος ναός με τέσσερις ιωνικούς κίονες στην πρόσοψη. Το εξαιρετικά σημαντικό για την ιστορία της αρχιτεκτονικής γωνιακό του κιονόκρανο έχει εκτεθεί στην είσοδο του Μουσείου. Ο ναός χτίστηκε στα χρόνια του Πεισιστράτου ή λίγο αργότερα, προς τα τέλη του 6ου π.Χ. αι. και στέγασε αρχικά τα επτά αγάλματα. Απαραίτητο στοιχείο για τη λατρεία σε κάθε Ιερό είναι ο βωμός από τον οποίο όμως δεν υπάρχει κανένα ίχνος μπροστά στους ναούς. Η ύπαρξη του πανσέβαστου Κεράτι-

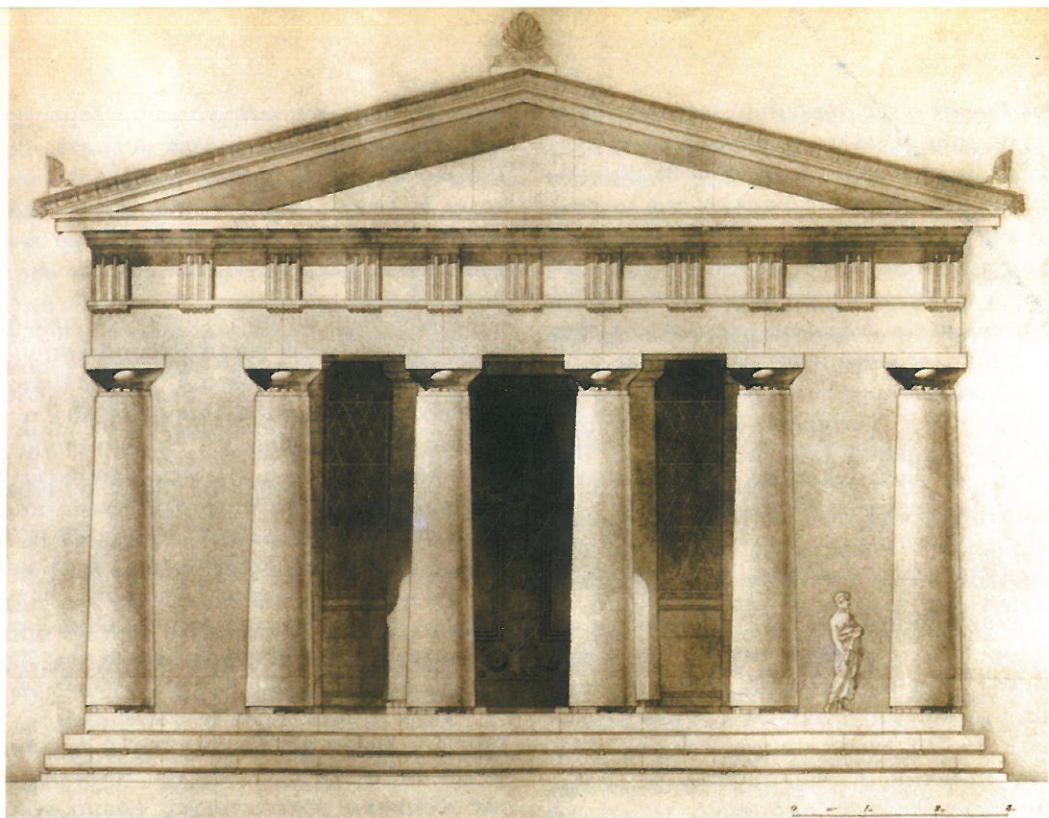
7-8. Αρτερίσιο· οι τρεις αναστηλωμένοι κίονες της ελληνιστικής στοάς βοηθούν σήμερα τον επισκέπτη να εντοπίσει το Ιερό της θεάς.

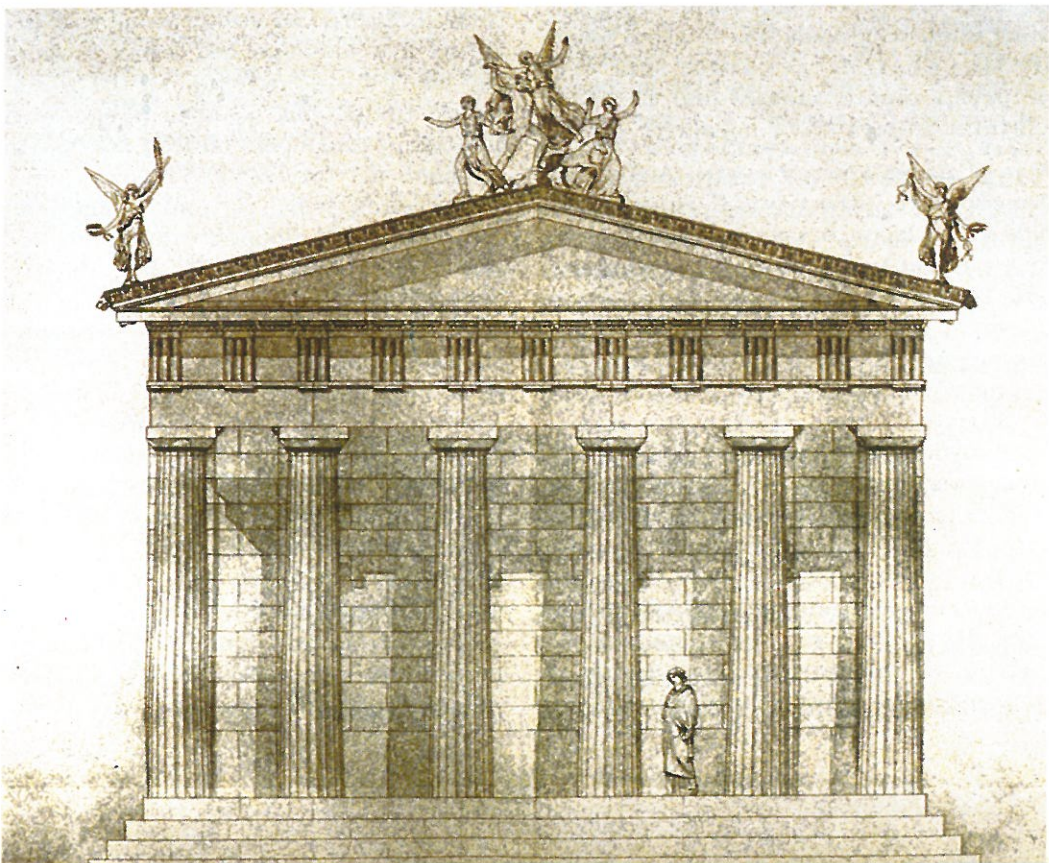
9-10. Απόψεις του χώρου του Ιερού. Οι ναοί του θεού στο κέντρο εντοπίζονται από το ισχυρό γρανίτινο -
θι μέλιο και τους σωρούς λευκού μαρμάρου.

st.w=10.8

11. Αναπαράσταση της κύριας όψης του ναού των Δελφίων. (Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)
 12. Αναπαράσταση της κύριας όψης του ναού των Αθηναίων.

νου Βωμού όμως στα δυτικά των ναών οδηγεί με κάθε βεβαιότητα στη συσχέτισή τους μαζί του. Μια τέτοια συσχέτιση θα εξηγήσει την ασυνήθιστη στην ελληνική λατρεία τοποθέτηση των ναών με την πρόσοψη προς τα δυτικά, αλλά και θα ισχυροποιήσει την υπόθεση της ταύτισης του αφιδωτού κτιρίου με τον βωμό. Από τα πολλά βάθρα αναθημάτων γύρω στους ναούς σημειώνονται δύο: ένα προς τμήν του ιδρυτή του βασιλείου της Περγάμου Φιλέταιρου, από γκρίζο μάρμαρο, μπροστά στο ναό των Αθηναίων, (β' μισό του 3ου π.Χ. αι.) και το αναστηλωμένο βάθρο με την ενδιαφέρουσα διακόσμηση με βουκράνια και ρόδακες στη δωρική ζωφόρο από τρίγλυφα και μετόπες.

Ημικυκλικά στο χώρο ΒΑ. από τους ναούς βρίσκονται τα θεμέλια πέντε μικρών κτισμάτων που ανήκουν στην κλασική εποχή και θεωρούνται γενικά Οίκοι ή Θησαυροί (16-20), οικοδομήματα όπου φυλάγονταν πολύτιμα αναθήματα διαφόρων πόλεων. Αποτελούνται από σγκό τετράγωνο και πρόδομο με δύο ή περισσότερους κίονες στην πρόσοψη και διατηρούν ενδιαφέρουσες αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες.

Σε αυτό τον χώρο γύρω στους ναούς και στους θησαυρούς βρισκόταν το κύριο τμήμα της Μυκηναϊκής εγκατάστασης (15) με συγκροτήματα κτιρίων από τα οποία ελάχιστα λείψανα έχουν παραμείνει ορατά.

Λίγα μέτρα ΝΑ από τον ναό των Δηλίων, σε ένα χώρο που έμεινε πάντα έξω από τον περίβολο του Ιερού, βρίσκονται δύο σημαντικά για την πολιτική ιστορία της Δήλου κτίρια. Το βόρειο μακρόστενο κτίσμα, χωρισμένο σε δύο άνισα μέρη, χρονολογείται στα αρχαϊκά χρόνια (α' μισό βου π.Χ. αι.) και ταυτίζεται με το Βουλευτήριο των Δηλίων (21). Ένας μικρός αρχαϊκός ιωνικός κίονας έξω από την ΒΑ γωνία του κτιρίου, με κατακόρυφα χαραγμένη στην Α. όψη, δυσκολοδιάβαστη σήμερα, αφιέρωση στην Αθηνά Πολιάδα, τονίζει τον δημόσιο χαρακτήρα του κτιρίου. Αμέσως νότια από το Βουλευτήριο βρίσκεται το Πρυτανείο (22). Η είσοδος του βρίσκεται στη Ν. πλευρά και προστατεύεται από μια στοά με τέσσερις δωρικούς κίονες που έχει στα

άκρα της μαρμάρινα θρανία σε σχήμα Π. Ακολουθεί μια πλακόστρωτη αυλή στη Β. πλευρά της οποίας αναπτύσσονται δύο όμοια περίπου διαμερίσματα, το δυτικό από τα οποία, με πρόδομο και σγκό με τον βωμό της Εστίας, στέγαζε τους πρυτάνεις.

Στα μικρά δωμάτια στεγάζονταν τα αρχεία της πόλης, τα σκεύη για τη σίτηση των πρυτάνεων και μετά τα 166 π.Χ. τα αγάλματα του προσωποποιημένου Δήμου των Αθηναίων και της θεάς Ρώμης. Το κτίριο ανήκει στα τέλη του βου αι. με νεώτερες επισκευές και προσθήκες. Στην περιοχή δυτικά και νότια από το Πρυτανείο διατηρούνται βωμοί και βάθρα που σχετίζονται με τους θεούς και την πόλη των Δηλίων. Με τον Δία Πολία μάλιστα συνδέεται το θεμέλιο από γρανίτη ενός άλλου βωμού στη ΝΑ γωνία του περιβόλου του ιερού (25).

Στον ίδιο χώρο με κατεύθυνση από Β. προς Ν. απλώνεται ένα εντελώς πρωτότυπο για την ελληνική αρχιτεκτονική μακρόστενο κτίριο, γνωστό ως Μνημείο των Ταύρων (24). Το οικοδόμημα υψώνεται πάνω σε κρηπίδα από γρανίτη με τρεις βαθμίδες και έχει μήκος 69,40 μ. και πλάτος 10,37 μ. Εσωτερικά χωρίζεται σε τρία μέρη: α) Ένα πρόδομο στα νότια με στοά από οκτώ κίονες σε σχήμα Π· β) το κεντρικό τμήμα, μια τεράστια μακρόστενη αίθουσα με μαρμάρινο δάπεδο και θρανίο στη βάση των τοίχων γ) το βόρειο τμήμα. Το τελευταίο χωρίζεται από το κεντρικό τμήμα με δύο ιδιόμορφα στηρίγματα που απολήγουν πάνω σε προτομές ταύρων. Ιδιόμορφη είναι και η διαμόρφωση του επιστυλίου πάνω από το κεντρικό άνοιγμα, καθώς και της στέγης του χώρου που υψωνόταν πάνω από τη στέγη του κεντρικού τμήματος και είχε ανοίγματα στο πάνω μέρος της. Στο μέσο του δωματίου μια τριγωνική βάση από γρανίτη αποτελεί μάλλον βάθρο αγάλματος παρά βωμό. Ο χώρος αυτός σχετίστηκε με το Πύθιο, όπου έκαιγε «άσβεστο πυρ» -έτσι εξηγήθηκε η παρουσία των ανοιγμάτων στη στέγη- η συσχέτιση όμως δεν φαίνεται πιθανή, αφού το Ιερό του Πυθίου Απόλλωνος ταυτίζεται μάλλον σίγουρα με τον ναό

που παλιότερα είχε σχετιστεί με τον Κερατώνα (βλ. παραπάνω αρ. 42). Το κεντρικό τμήμα ταυτίζεται με το γνωστό από επιγραφές Νεώριον που στέγασε μια τριήρη, ανάθημα κατά πάσα πιθανότητα του Δημητρίου Πολιορκητή για τη νίκη του στη Σαλαμίνα της Κύπρου (306 π.Χ.). Το κτίριο χρονολογείται στα τελευταία χρόνια του 4ου π.Χ. αι. Βρέθηκαν πολλά κομμάτια από τη γλυπτή διακόσμησή του, Νηρηίδες και Τρίτωνες, δελφίνια και θαλάσσια τέρατα και πολύ κατεστραμμένες μετόπες με γλυπτό διάκοσμο.

Τον χώρο του Ιερού προς τα ανατολικά ορίζει ο καλά διατηρημένος τοίχος του περιβόλου (26), κτισμένος με λαξευτούς γρανιτόλιθους που σχετίζεται με επέκταση του Ιερού σύγχρονη με το Μνημείο των Ταύρων. Στο Β. άκρο του διατηρούνται μαρμάρινες εξέδρες από τα τέλη του 2ου/αρχές 1ου π.Χ. αι., που στήριζαν κάποτε χαμένα σήμερα αγάλματα.

Την Β. πλευρά του Ιερού κλείνει κατά το μεγαλύτερο μέρος της η Στοά του Αντιγόνου (29), με μήκος 120 μ. και πλάτος 20 μ. Τα δύο άκρα της στρέφονται σε ορθή γωνία προς τα νότια. Μια σειρά από 47 κίονες στην πρόσοψη κάλυπτε όλο το μήκος της στοάς μαζί με τα κάθετα σκέλη που επιστέφονταν από αετώματα. Οι κίονες από γκρίζο μάρμαρο είχαν ραβδώσεις μόνο στο πάνω μέρος, κατά την ελληνιστική συνήθεια. Στη διακόσμηση της δωρικής ζωφόρου, εκτός από τα συνηθισμένα στοιχεία – τρίγλυφα και μετόπες – χρησιμοποιήθηκαν και ανάγλυφες κεφαλές ταύρων προσαρμοσμένες στα τρίγλυφα των μετακτιονίων. Πάνω στο επιστύλιό της είχε χαραχτεί η επιγραφή: Βασιλεύς Αντίγονος Βασιλέως Δημητρίου Μακεδών Απόλλωνι. Η στοά αφιερώθηκε στα 250 π.Χ. και χρησιμοποιήθηκε για σκοπούς άσχετους με το εμπόριο. Γιαυτό το λόγο το εσωτερικό της έμεινε ενιαίο με μια σειρά από πόρινες ιωνικές κολόνες που κρατούσαν τη στέγη. Με τις ιδιορρυθμίες της η στοά κατέχει ξεχωριστή θέση στην εξέλιξη της ελληνικής αρχιτεκτονικής.

Στο Α. άκρο της υψώνεται ακόμη αναστη-

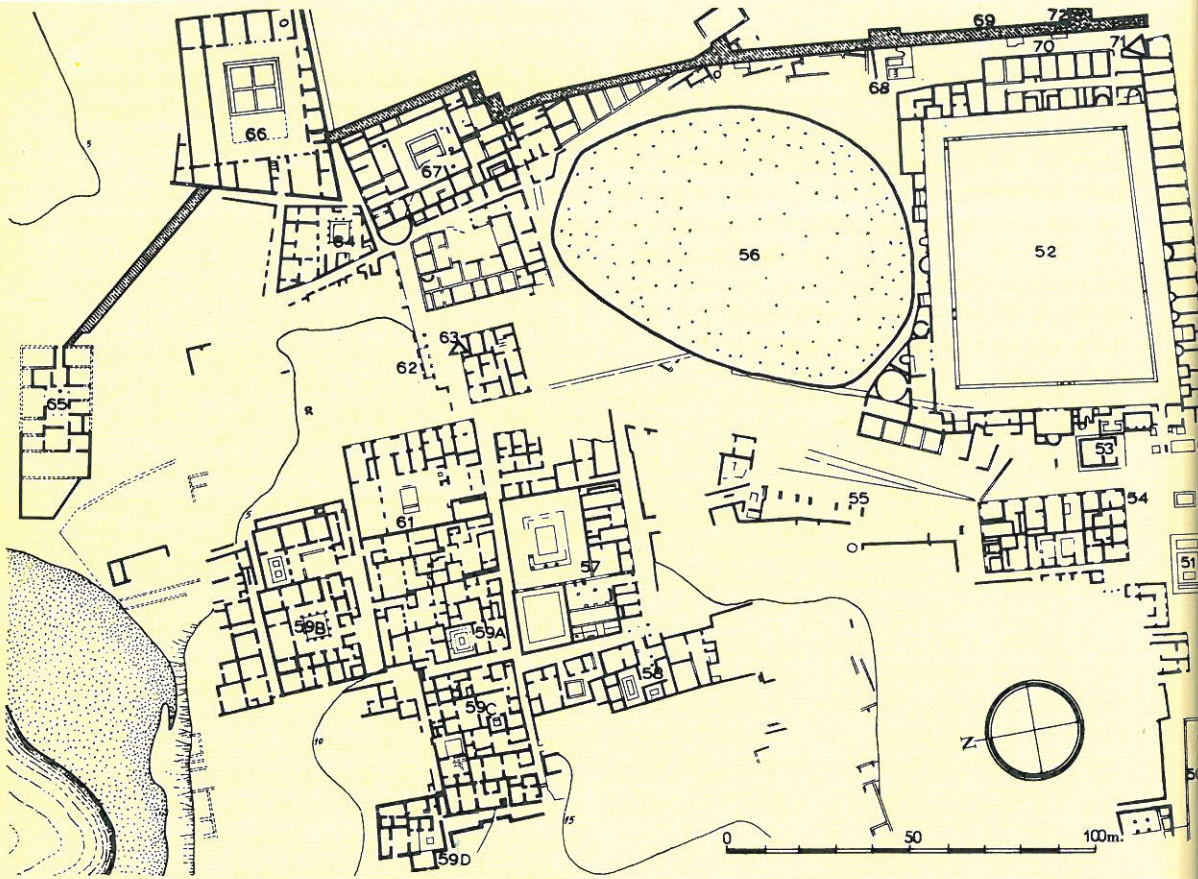
λωμένο το άγαλμα του πραιτόρα Γάιου Βιλινού που αφιέρωσε στα 100 π.Χ. ο φίλος του Μίδας Ζήνωνος. Πολλά αναθηματικά μνημεία βρίσκονται στο χώρο μπροστά στη στοά. Ένα βάθρο από γκρίζο μάρμαρο, μήκους 21 μ., το Μνημείο των Προγόνων (31), στήριζε δεκαπέντε χάλκινα αγάλματα των προγόνων του Αντιγόνου Γονατά (246-239 π.Χ.).

Στο μέσο της Ν. πλευράς της στοάς ένα ημικυκλικό κτίσμα συνδέθηκε, παρά τις αμφιβολίες, με την γνωστή από τον Ηρόδοτο Θήκη της Άργης και της Όπης (32), των δύο άλλων Υπερβόρειων Παρθένων που έφτασαν στη Δήλο μαζί με τον Απόλλωνα από τις μυθικές Υπερβόρειες χώρες. Μέσα στον ημικυκλικό περίβολο που επιστέφεται με τριγωνικό «σαμάρι», όπως όλα τα άβατα, οι ιεροί και απάτητοι χώροι, εντοπίστηκαν στην πραγματικότητα λείψανα από παλιό μυκηναϊκό τάφο. Τέτοιο τάφοι θεωρήθηκαν ιεροί και δεν ακολούθησαν την τύχη των άλλων που εξαφανίστηκαν με την Κάθορση του 426/5 π.Χ.

Την ΒΔ γωνία του Ιερού δυτικά από την Στοά του Αντιγόνου, ορίζουν τρία κτίρια με κοσμικό χαρακτήρα. Το πρώτο, ένα μικρό ορθογώνιο κτίσμα (35) γνωστό από τις επιγραφές ως Οἶκος πρὸς τῷ Ἐκκλησιαστικῷ ἤ Γραφῆ, (το όνομα εξαιτίας των ζωγραφικών πινάκων που στέγασε), με δύο κίονες στο εσωτερικό για τη στήριξη της στέγης και μια στοά με έξι αρράβδωτους κίονες στην πρόσοψη, χτίστηκε στα τέλη του 5ου αι. ή λίγο αργότερα. Το επόμενο κτίριο προς τα δυτικά, το Εκκλησιαστικόν (47), φιλοξενούσε την Εκκλησία του δήμου, τη συνέλευση του λαού της Δήλου. Το οικοδόμημα αποτελείται από δύο αίθουσες και παρουσιάζει πολλές οικοδομικές φάσεις από τον 5ο π.Χ. αι. μέχρι το τέλος. Το μικρό αφιδωτό κατασκεύασμα στο Ν. τοίχο της Δ. αίθουσας ανήκει στον 2ο αι. π.Χ. Ο μικρός πρόστυλος ναϊσκος μπροστά στο Β. τοίχο ανήκει στους αυτοκρατορικούς χρόνους και φιλοξένησε κάποτε ένα άγαλμα. Πιο καλά διατηρείται το τελευταίο κτίριο (48). Αποτελείται από δύο τετράγωνους χώρους συμ-

μετρικά τοποθετημένους Β. και Ν. από μια κεντρική υπαίθρια περίστυλη αυλή με 12 πώρινες δωρικές κολόνες. Τέσσερις κολόνες, πώρινες, αρράβδωτες με μαρμάρινα ιωνικά κιονόκρανα, όπου οι λεπτομέρειες αποδίδονταν με χρώμα, τοποθετημένες στο κέντρο κάθε αίθουσας, στήριζαν την οροφή. Το κτίριο ανήκει στον πρώιμο 5ο π.Χ. αι. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος κατασκευής των τοίχων με μεγάλους τετραγωνι-

σμένους λίθους και τα ενδιάμεσα πολύ διακοσμητικά πλακίδια σε αλληπάλληλες σειρές. Το μνημείο που για μεγάλο διάστημα ταυτίστηκε με το Θεομοφόριο, ιερό της Θεομοφόρου Δήμητρος και της Κόρης της, σχετίστηκε τελευταία ανεπιτυχώς με το Εστιατόριο των Κείων που συνδέεται τοπογραφικά με το Σήμα της Λαοδίκης και της Υπερόχης από το οποίο όμως κανένα ίχνος δεν βρέθηκε στην γύρω περιοχή.

Σχέδιο II

Η περιοχή της Λίμνης και του Λόφου (σχεδ. II)

Οι ανάγκες για την δημιουργία νέων χώρων για συναλλαγές που συνεχώς μεγάλωναν στα χρόνια της ακμής, οδηγούσαν συχνά στην εύκολη λύση της επιχωμάτωσης μέρους της ακτής. Εκτός από την περιοχή της Αγοράς των Κορμηταλιστών, με τον ίδιο τρόπο αποκτήθηκε στα Β. του Ιερού, αμέσως δυτικά από το Αρτεμίσιο, η Αγορά του Θεοφράστου (σχ. I, 49),

γνωστή με το όνομα του αθηναίου Επιμελητή της Δήλου που φρόντισε για την διαμόρφωσή της, στα 126/5 π.Χ. Η βάση του αγάλματός του, από λευκό και γκρίζο μάρμαρο στέκεται ακόμη στη μέση της πλατείας. Στη Β. πλευρά της βρίσκονται τα λείψανα του Ποσειδείου, ιερού του Ποσειδώνος και βωμός με την επιγραφή Ποσειδώνος Ναυκλαρίου.

Βόρεια από το Ποσίδειον βρίσκονται τα λείψανα ενός μεγάλου ορθογώνιου οικοδομήματος (διαστ. 56,45x34,30 μ.) που ονομάζεται Υπόστυλος Αίθουσα (σχ. I, 50), - από τα πιο ιδιόμορφα και ενδιαφέροντα κτίρια της αρχαίας αρχιτεκτονικής. Στη Ν. όψη υπήρχε στοά με δεκαπέντε πώρινους δωρικούς κίονες. Αντίθετα με τους κίονες ο στυλοβάτης και τα κιονόκρανα ήταν μαρμάρινα, όπως και το επιστύλιο με την επιγραφή: Δήλιοι ἀνέθηκαν τῶι Ἀπόλλωνι. Μετά τα 166 π.Χ. η λ. Δήλιοι αντικαταστάθηκε με τη λ. Αθηναίοι. Την τεράστια στέγη στήριζαν 44 πώρινοι κίονες (σε σειρές 9x5 κίονες, εκτός από την μεσαία σειρά που είχε μόνο 4 κίονες αφήνοντας ελεύθερο το κέντρο του χώρου). Οι σειρές προς τους εξωτερικούς τοίχους ήταν δωρικού, οι λοιπές ιωνικού ρυθμού, όλες όμως υψώνονταν πάνω σε μαρμαρίνες ξεχωριστές βάσεις και είχαν μαρμάρινα κιονόκρανα με ζωγραφιστές λεπτομέρειες. Ξύλινα ήταν αντίθετα τα επιστύλια και η στέγη, της οποίας το κεντρικό τμήμα ανέβαινε υψηλότερα σχηματίζοντας ένα είδος φωταγωγού με μεγάλα ανοίγματα στα πλάγια από όπου έμπαινε το φως - στις επιγραφές η κατασκευή ονομάζεται υπολαμπάς. Το κτίριο, όπως αναφέρεται στους λογαριασμούς των Ιεροποίων, τελείωσε στα 208 π.Χ., ο προορισμός του όμως είναι άγνωστος. Μερικοί το θεωρούν εστιατόριο. Μετά την καταστροφή του κτίστηκαν στη θέση του ιδιωτικά κτίρια, λείψανα των οποίων σώθηκαν (διατηρούνται ερείπια οικίας του 1/2ου μ.Χ. αι.), φαίνεται όμως ότι η ζωή στον χώρο συνεχίστηκε με τη μορφή μιας μοναστηριακής εγκατάστασης μέχρι τις επιδρομές του 6/7ου μ.Χ. αι.

Ανατολικά από την Υπόστυλη Αίθουσα βρίσκεται το Δωδεκάθεον (51), το ιερό των δώδεκα θεών, στους οποίους, ειδικά στη Δήλο, περιλαμβάνεται και η Αητώ. Στην αρχαϊκή εποχή τα αγάλματα των θεών στέκονταν μέσα σε περίβολο, γύρω από τον βωμό. Στον 4ο π.Χ. αι. ιδρύονται και άλλοι βωμοί, πολλοί από τους οποίους διατηρούνται κατά τη ΝΔ γωνία της Αγοράς των Ιταλών. Ο ναός, από τα τέλη του 4ου/αρχές

3ου π.Χ. αι., ήταν αμφιπρόστυλος, με έξι κίονες στην πρόσοψη και έξι στην πίσω όψη, με βαθύ σπκό, όπου διατηρείται ακόμη το μαρμάρινο βάθρο για τα λατρευτικά αγάλματα. Στον χώρο βρέθηκαν αρχαϊκά αγάλματα θεών και η κολοσσιακή κεφαλή ανδριάντος ενός ελληνιστικού ηγεμόνα που φυλάγονται στο Μουσείο.

Αμέσως Β. από το Δωδεκάθεο εντυπωσιάζει με την καλή του διατήρηση ένα κτίριο από γρανίτη (54), με διαστάσεις 40x20 μ., που σώζει πολλά δωμάτια και καταστήματα στο ισόγειο, από τον όροφο όμως μόνο λίγα αρχιτεκτονικά μέλη. Ακριβώς απέναντί του βρίσκεται το Λητώον (53), ναός της Αητούς, παλιάς θεάς, που η λατρεία της ήλθε από την Ανατολή, ίσως από τη Λυκία, για να σχετιστεί με τη λατρεία των παιδιών της, του Απόλλωνος και της Αρτέμιδος. Το κτίριο, με την κύρια όψη προς το Ιερό του Απόλλωνος, αποτελείται από πλατύ σπκό με δύο κίονες στην είσοδο και ένα πρόδομο που μπορεί να ήταν και υπαίθρια αυλή. Ένα θρανίο, ύψ. 0,60 μ., από λευκό μάρμαρο περιτρέπει τον σπκό εσωτερικά, προφανώς για την απόθεση αναθημάτων. Στο βάθος του σπκού ήταν το άγαλμα της Αητούς καθισμένης σε θρόνο, τόσο αστείο στην αρχαιότητά του που, όπως λένε, βοήθησε τον φιλόσοφο Επιμενίδη να ξαναβρεί το γέλιο του που το είχε χάσει μέσα στο Τροφώνιο της Λειβαδιάς.

Τα αρχιτεκτονικά στοιχεία και τα ευρήματα χρονολογούν τον ναό στα χρόνια γύρω στα 540 π.Χ. Ένα ευρύτερο τέμενος, ανάλογο με αυτά του Απόλλωνος και της Αρτέμιδος υπολογίζεται ότι υπήρχε γύρω από τον ναό, το οποίο περιορίστηκε στα μεταγενέστερα χρόνια, όταν στη θέση του κτίστηκε η Αγορά των Ιταλών.

Η είσοδος του τεράστιου συγκροτήματος που είναι γνωστό ως Αγορά των Ιταλών (52), του μεγαλύτερου οικοδομήματος της Δήλου, βρίσκεται αμέσως νότια από το Λητώο - ένα πρόπυλο με τέσσερις δωρικούς κίονες στην πρόσοψη.

Πάνω από το ισόγειο υπήρχε όροφος με τετράγωνους πεσσούς αντί για κίονες στις

13. Αγορά των Ιταλών.

Το κέντρο του χώρου καταλαμβάνει μια μεγάλη τετράπλευρη πλατεία, με διαστάσεις 48x68 μ., που περιβάλλεται από δωρικές κιονοστοιχίες, με 112 συνολικά κίονες, από τους οποίους έχουν αναστηλωθεί ενδεικτικά δύο στη Β. πλευρά με τα επιστύλια τους.

στοές και ιωνικό επιστύλιο. Πίσω από τις κιονοστοιχίες υπήρχαν δωμάτια-εξέδρες, μερικά με κίονες στην πρόσοψη, που στέγαζαν κάποτε τιμητικά αγάλματα. Για εμπορικούς σκοπούς προορίζονταν ίσως τα δωμάτια της Ν. πλευράς που είχαν όμως πρόσοψη προς τον δρόμο.

Το συγκρότημα, που δείχνει την ακμή του ιταλικού στοιχείου στη Δήλο, κτίστηκε γύρω στα 110 π.Χ. Μετά την καταστροφή του 88 π.Χ. επισκευάστηκε και παρέμεινε σε χρήση μέχρι τα 60/50 π.Χ. Από το σχήμα του φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε μάλλον ως τόπος συγκέντρωσης των Ιταλιωτών παρά ως εμπορική αγορά. Μια τελευταία θεωρία άλλωστε ερμηνεύει το οικοδόμημα ως τόπο αναφυχής για τα μέλη των ιταλικών ενώσεων, με παλαίστρα και αρένα μονομάχων, με Θέρμες και αίθουσες συμποσίων. Από τα λείψανα που διατηρήθηκαν σημειώνεται το δωμάτιο με το ωραίο ψηφιδωτό δάπεδο αμέσως αριστερά από το πρόθυλο. Δίπλα του μια μεγάλη εξέδρα με κίονες και το δωμάτιο όπου

βρέθηκε το άγαλμα του Γαΐου Οφελίου Ρούφου (Μουσείο). Το αναστηλωμένο δωμάτιο στη Β. πλευρά στεγάζει το ψηφιδωτό δάπεδο με την παράσταση χάλκινης υδρίας με στεφάνι και την επιγραφή: Πόπλιος (Σατ)ρικάνιος Ποπλίου υιός. Αμέσως ανατολικά του το δωμάτιο όπου βρέθηκε το περίφημο άγαλμα (σήμερα στο Εθν. Μουσείο Αθηνών) του μαχόμενου Γαλάτη, έργο του γλύπτη Αγασία, γιου του Μηνόφιλου από την Έφεσο. Ένα συγκρότημα Θερμών, με κυκλικές αίθουσες για ζεστά λουτρά, βρίσκεται στην ΒΔ γωνία του οικοδομήματος.

Η λεωφόρος που φέρνει από το Ιερό προς το λιμάνι του Σκαρδανά στα βόρεια, περνάει δίπλα στην Ιερή Λίμνη· το βορειότερο τμήμα της καταλήφθηκε κάποτε από οικοδομήματα. Στη Δ. πλευρά της, απέναντι ακριβώς από τη λίμνη, πάνω σε βάσεις συμβατικές υψώνονται οι περίφημοι μαρμάρيني Λέοντες (55), από τα σημαντικότερα και πιο χαρακτηριστικά μνημεία της Δήλου. Από τους δεκαέξι αρχικά φοβερούς Λέοντες σώθηκαν ολόκληροι ή κομματιασμένοι εννέα, ενώ ένας άλλος που μεταφέρθηκε στον 17ο αιώνα στη Βενετία, βρίσκεται σήμερα με νέο, αταίριαστο, κεφάλι μπροστά στον ναύσταθμο της Γαλννοτάτης.

Τεχνοτροπικά παρουσιάζουν τα γνωρίσματα της πρώιμης αρχαϊκής τέχνης της Νάξου, του τέλους του 7ου π.Χ. αι., και, μαζί με τον σχεδόν σύγχρονό τους Κολοσσό των Ναξίων, υπογραμμίζουν την υπεροχή και το έντονο ενδιαφέρον που δείχνει η Νάξος αυτά τα χρόνια για το ιερό νησί. Δύο τοιχάρια μπροστά στο Άνδρο (ταράτσα) των Λεόντων υποστήριζαν τη λεωφόρο προς τη μεριά της λίμνης. Το πρώτο, με πορεία παράλληλη προς τους λέοντες, είναι σύγχρονό τους, το δεύτερο με απόκλιση προς ΒΑ. είναι νεότερη, ελληνιστική επέκταση της λεωφόρου.

Το μεγάλο συγκρότημα βόρεια από το Άνδρο των Λεόντων - διακρίνεται εύκολα στο ύψωμα από τις τέσσερις αναστηλωμένες μαρμαρίνες κολόνες της αυλής

του - στέγαζε το Κοινό των Ποσειδωνιαστών της Βηρυττού (57): ήταν δηλαδή λέσχη, θρησκευτικό και εμπορικό κέντρο εμπόρων και εφοπλιστών από την Βηρυττό, τους οποίους είχε συγκεντρώσει στη Δήλο η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη του νησιού, κάτω από την προστασία του θεού Βάαλ, που ταυτίστηκε με τον ελληνικό Ποσειδώνα. Παρόμοιες ενώσεις, γνωστές κυρίως από επιγραφές, υπήρχαν πολλές στη Δήλο. Το συγκρότημα ολοκληρώθηκε στα 110 π.Χ. και καταστράφηκε στα 88 π.Χ. Από την είσοδό του, στη Ν. πλευρά του κτιρίου, ένας διάδρομος οδηγεί σε μια πρώτη αυλή από όπου ένα άνοιγμα με δύο δωρικούς κίονες προς τα δεξιά φέρνει στην μεγάλη αυλή με περιστύλιο και δεξιαμενή νερού στο κέντρο.

14. Οι λέοντες της Δήλου.

Πλαισιώνοντας τη λεωφόρο με τρόπο που μόνο στα Ιερά της Ανατολής και της Αιγύπτου συναντιέται, τα εντυπωσιακά θηρία κάθονται στα πίσω πόδια τους, με την ουρά ανάμεσα στα σκέλια, προβάλλοντας απειλητικά το τονισμένο σε όγκο εμπρόσθιο μέρος του κορμιού τους και προκαλώντας δέος θεϊκό στον επισκέπτη, σαν αληθινοί φρουροί του Ιερού.

Μια κιονοστοιχία στο Δ. τμήμα της πρώτης αυλής επιτρέπει το πέρασμα προς το δυτικότερο μέρος του χώρου που ήταν αφιερωμένο στη λατρεία. Μικροί στρογγυλοί βωμοί μπροστά στους κίονες της στοάς αντιστοιχούν στα μικρά ιερά που βρίσκονται στη Δ. πλευρά. Το βορειότερο ήταν αφιερωμένο στη λατρεία της θεάς Ρώμης. Το μαρμάρινο λατρευτικό άγαλμα που σώζεται χωρίς το κεφάλι και το πάνω μέρος του σώματος είναι έργο του Μενάνδρου Μέλαντος αθηναίου γλύπτη που είχε κάνει το άγαλμα του Ποσειδώνος-Βάαλ, προστάτη των Ποσειδωνιαστών, στο αμέσως επόμενο προς τα νότια Ιερό, καθώς και άλλα έργα γύρω στα 110 π.Χ. Τα άλλα δύο Ιερά νοτιότερα ανήκουν σε δύο ακόμη θεότητες των Βηρυτίων, την Αστάρτη-Αφροδίτη και τον

Εχμουν-Ασκληπιό. Στη ΒΔ γωνία του συγκροτήματος ένας μεγάλος υπαίθριος χώρος με μωσαϊκό δάπεδο προοριζόταν για συγκεντρώσεις των μελών της ένωσης, ενώ στη νότια πλευρά υπήρχαν αποθήκες και καταστήματα. Πάνω από αυτά υπήρχε όροφος με κατοικίες.

Ιδιωτικές κατοικίες αποτελούν και τα τέσσερα ενδιαφέροντα κτίρια δυτικά από το οικοδόμημα των Ποσειδωνιαστών (58), ενώ το κύριο τμήμα της μεγάλης Συνοικίας του Λόφου απλώνεται βόρεια από το οικοδόμημα. Οι συνοικίες της Δήλου αναπτύχθηκαν ταχύτατα στα χρόνια της ακμής, ανάλογα με τη ζήτηση και τις ανάγκες, και χωρίς οργανωμένο πολεοδομικό σχέδιο. Η ανάγκη για εξοικονόμηση χώρου, φανερά και στη συνοικία του Λόφου,

15. Ο κυκλικός χώρος απέναντι στους λέοντες, περιορισμένος σήμερα με ξερολιθιά, με τον λυγρό φοίνικα στο κέντρο, είναι η αποξηραμένη από τα 1925 Ιερή Λίμνη (56), η τροχοειδής, από τα κύρια στοιχεία της δηλιακής τοπογραφίας.

γίνεται ακόμη πιο αισθητή στη συνοικία του Θεάτρου (βλ. παρακάτω).

Στην κορυφή σχεδόν του λόφου βρίσκεται ένα από τα πιο καλά διατηρημένα σπίτια της Δήλου, η οικία του Λόφου. Οι τοίχοι που διατηρούνται σε ύψος μέχρι 4,50 μ., κάποτε είχαν διακοσμηθεί με ωραία χρωματιστά κονιάματα και ζωγραφιές. Το απόλυτα συμμετρικό σχέδιο με την τετράγωνη αυλή αποτελεί σχεδόν εξαίρεση ανάμεσα στα σπίτια της Δήλου, όπως επίσης και τα παράθυρα που ανοίγονται στους εξωτερικούς τοίχους, αφύσικα ψηλά πάντως σε σχέση με το επίπεδο του δρόμου. Η είσοδος του σπιτιού βρίσκεται στα δυτικά και σώζει τις μαρμάρινες παραστάδες και το κατώφλι της.

Χαμηλότερα προς τα ΒΑ, βρίσκεται ένα σπ-

16. Κοινό των Ποσειδωνιαστών.

Στο αναστηλωμένο επιστύλιο διακρίνεται ακόμη η αναθηματική επιγραφή: Το Κοινό των Βηρυτίων Ποσειδωνιαστών εμπόρων και ναυκλήρων και εγδοχέων τον οίκον και την στοάν και τα χρηστήρια θεοίς πατρίοις ανέθηκεν.

μαντικό τμήμα της συνοικίας με μεγάλα συγκροτήματα που ανασκάπτονται τα τελευταία τριάντα χρόνια. Ένα ολόκληρο οικοδομικό τετράγωνο με τρία σπίτια (59) είναι γνωστό με το συμβατικό όνομα «Συγκρότημα της οικίας των Κωμωδών» από την ζωγραφιστή ζωφόρο με παραστάσεις σκηνών από την τραγωδία και την νέα κωμωδία που διακοσμούσε τους τοίχους του κυριώτερου σπιτιού. Τα σπίτια του τομέα κτίστηκαν όλα μαζί γύρω στα 125 π.Χ. και κατοικήθηκαν τουλάχιστον μέχρι την κα-

ταστροφή του 88 π.Χ. Το δυτικότερο κτίσμα (οικία των αετωμάτων) είχε δύο ορόφους πάνω από το ισόγειο με μεγάλα ανοίγματα ανάμεσα σε παραστάδες στην πρόσοψη και αετώματα στη στέγη. Μεγαλύτερη είναι η οικία των Κωμωδών, με δωρικές κιονοστοιχίες στις στοές του αιθρίου πάνω στις οποίες στηρίζονταν ιωνικές παραστάδες που κρατούσαν τη στέγη του ορόφου κατά τρόπο όμοιο με την Αγορά των Ιταλών. Το τρίτο σπίτι της ομάδας, ανατολικότερα, γνωστό ως οικία των Τριτώνων, είχε κατά την Β. και Α. πλευρά της αυλής μόνο, αντί στοάς με κίονες διάδρομο με μεγάλα ανοίγματα για το φως.

Το μεγάλο κτίριο στην απέναντι πλευρά του δρόμου (61) οφείλει το όνομά του - οικία του Διαδουμένου - στο ωραίο αντίγραφο του γνωστού αγάλματος του γλύπτη των κλασικών χρόνων Πολυκλείτου, που φυλάγεται στο Εθν. Μουσείο Αθηνών. Η είσοδος στο οικοδόμημα βρίσκεται στα νότια, προς την πλευρά του κτιρίου των Ποσειδωνιαστών. Μια δεύτερη είσοδος υπάρχει στην Α. πλευρά.

Το κτίριο, με διαστάσεις 36x26 μ. θεωρείται πολύ μεγάλο για ιδιωτικό σπίτι και μάλλον φιλοξενούσε Σύλλογο, όπως και το γειτονικό οικοδόμημα των Ποσειδωνιαστών. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ψηλές κυλινδρικές βάσεις από λευκό μάρμαρο, που υποστήριζαν τις γκρίζες κολόνες στις στοές του αιθρίου - μια από αυτές σώζει ημιτελείς ανάγλυφες παραστάσεις.

Λίγο χαμηλότερα, Β. της Λίμνης, στη δεξιά πλευρά του δρόμου, βρίσκεται ένα ακόμη οικοδόμημα, στη ΒΑ γωνία του οποίου υπάρχει τριγωνικός χώρος περιφραγμένος με τοίχο - ένα Άβατον (63), χώρος δηλαδή που για κάποια άγνωστη αιτία, ίσως επειδή κτυπήθηκε από κεραυνό, θεωρήθηκε ιερός και απάτητος. Τέτοιοι χώροι, τριγωνικοί ή ημικυκλικοί στο σχήμα, με σαμαρωτή απόληξη στο πάνω μέρος του τοίχου, υπάρχουν αρκετοί στη Δήλο (βλ. π.χ. τον επίσης τριγωνικό στην ΝΑ γωνία της Αγοράς των Ιταλών και τον ημικυκλικό στη Β. πλευρά της Στοάς του Αντιγόνου).

Στο τέρμα του ίδιου δρόμου προς τα ανατολικά βρίσκεται η οικία της Λίμνης (64), από τα πιο κομψά σπίτια της Δήλου, μέσα σε παράγωνο οικόπεδο που περιβάλλεται ολόγυρα από δρόμους. Στη ΝΑ γωνία του, πάνω σε πέτρα γρανίτη σώζονται ανάγλυφα τα εμβλήματα των Διόσκουρων, μια ασπίδα ανάμεσα σε δύο κωνικούς πύλους, που αποτελούσαν αποτροπαϊκά σύμβολα, όπως και ο φαλλός ή το ρόπαλο του Ηρακλέους στη ΒΑ γωνία του σπιτιού. Τρεις εισοδοί οδηγούν στο αιθριο που περιβάλλεται από κομψή κιονοστοιχία ιωνικού ρυθμού, με μονολιθικές κολόνες από γκρίζο μάρμαρο, ενώ οι βάσεις και τα κιονόκρανα είναι λευκά.

Ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτο είναι το ωραίο πηγάδι της αυλής που ανασυστάθηκε τελευταία και ένα δεύτερο που για λόγους εξοικονόμησης χώρου ανοίχτηκε μέσα στο πάχος του τοίχου.

Το μεγάλο συγκρότημα αμέσως νότια από την οικία είναι η Παλαίστρα της Λίμνης (67). Στην αρχική της μορφή ανήκει μάλλον στον 3ο π.Χ. αι., ανακατασκευάστηκε όμως στο β' μισό του 2ου αι. Το Δ. τμήμα της είναι πολύ κατεστραμμένο, ενώ το ανατολικό διατηρείται καλύτερα επειδή είχε ενσωματωθεί στο τείχος του Τριαρίου.

Καλύτερα διατηρείται στα ανατολικά της οικίας της Λίμνης η Παλαίστρα του Γρανίτη (66) (β' μισό 2ου αι.) που είχε ενσωματωθεί ολόκληρη στο τείχος και χρησιμοποιήθηκε ως οχυρό και στρατώνας. Μια ευρύχωρη κεντρική αυλή με δεξαμενή νερού στο κέντρο της αποτελούσε και στις δύο παλαίστρες το βασικό στοιχείο γύρω από το οποίο αναπτύχθηκαν οι απαραίτητες στοές και εγκαταστάσεις, χώροι άθλησης, εξέδρες για την ανάπαυση των αθλητών και την υποδοχή των θεατών, αποδυτήρια, ακόμη και αποχωρητήριο με αποχετεύσεις.

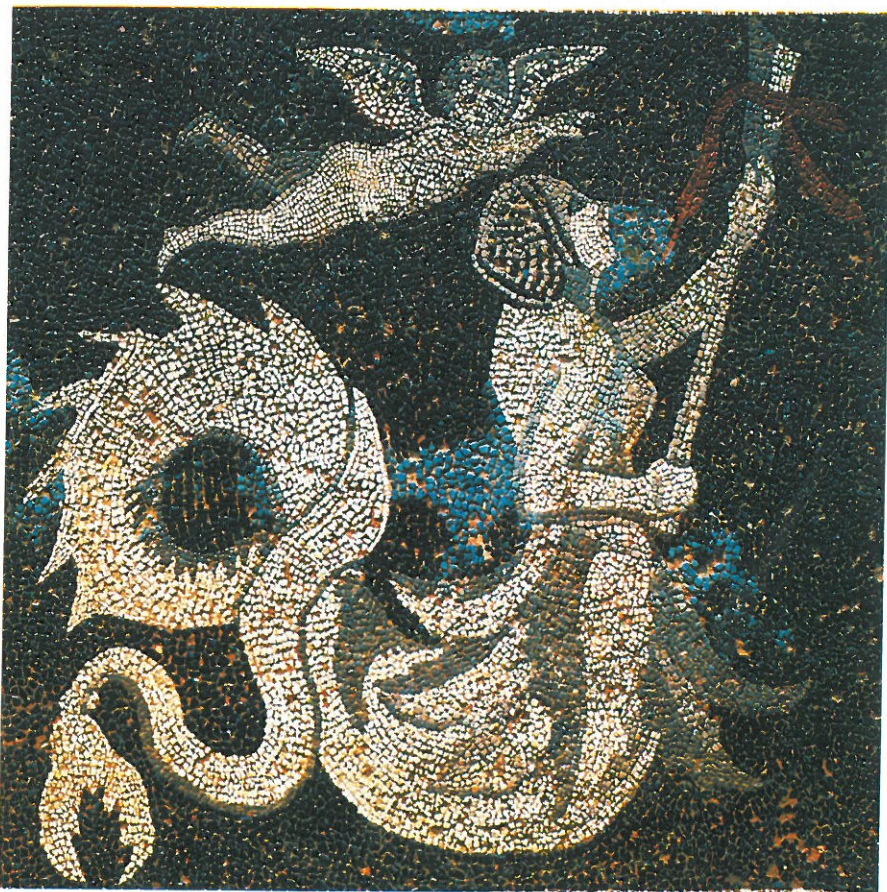
Στο αποχωρητήριο κατά τη ΝΑ γωνία της παλαίστρας της Λίμνης διακρίνονται λείψανα από εργαστήρι χαλκούργιας που πιστεύεται ότι εγκαταστάθηκε εκεί μετά την καταστροφή του 69 π.Χ. Αθλητικές εγκα-

ταστάσεις φαίνεται πως είχαν καταλάβει μεγάλο μέρος αυτής της περιοχής του νησιού. Λίγο ανατολικότερα από τις παλαίστρες ο μεγάλος αναλημματικός τοίχος με τους ογκόλιθους γρανίτη πιστεύεται ότι υποστηρίζει τον μη ανασκαμμένο ακόμη Ιππόδρομο, ενώ προς τα ΒΑ του νησιού διακρίνονται από μακριά τα αναστηλωμένα τόξα του Γυμνασίου, πίσω από το οποίο έχει ανασκαφεί το Στάδιο (βλ. παρακάτω).

Από την ΝΔ γωνία της παλαίστρας της Λίμνης ένας δρόμος, προχωρώντας ανάμεσα στο τείχος του Τριαρίου, που διατηρείται στο τμήμα αυτό σχετικά καλά, και τη Λίμνη, φέρνει, στη ΒΑ γωνία της Αγοράς των Ιταλών, σε καλοκτισμένο ναΐσκο εν παραστάσι (με δύο κίονες ανάμεσα σε πα-

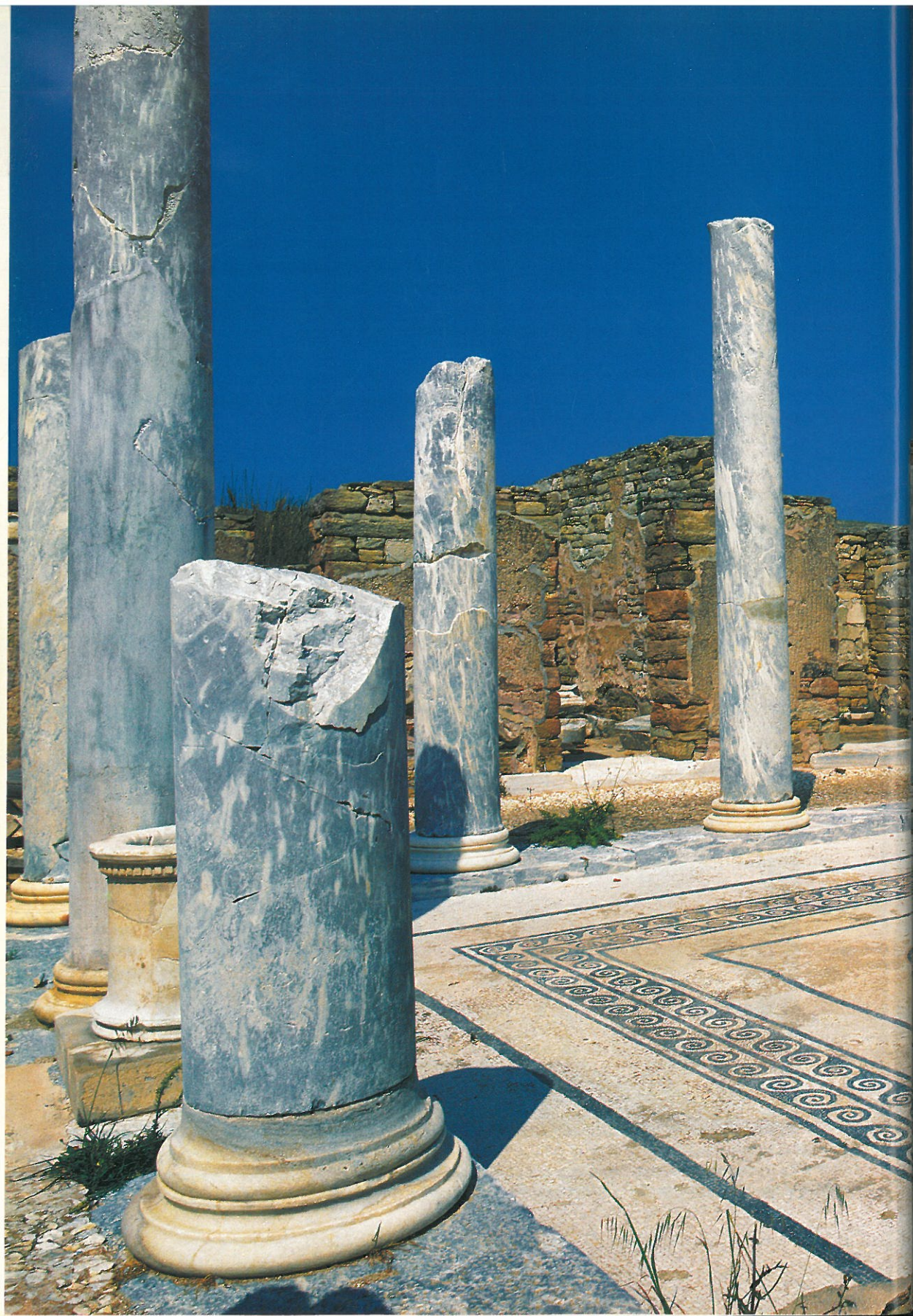
ραστάδες στην πρόσοψη) που παλιότερα είχε σχετιστεί με τον Άνιο, μυθικό βασιλιά και γενάρχη των Δηλίων. Δίπλα του ο Βωμός του Απόλλωνος Γενήτορος (68), μαρμάρινος με τρία σκαλιά, από τα ύστερα αρχαϊκά χρόνια.

Παρακάμπτοντας το τείχος του Τριαρίου και γυρίζοντας προς Β. θα συναντήσει κανείς ένα καλά διατηρημένο ναό (72), κτισμένο με πλάκες γνεύσιου, εν παραστάσι, με δύο δωρικούς κίονες στην πρόσοψη. Στο βάθος του σπηκού του σώζει μακρύ βάθρο από γκριζογάλανο μάρμαρο όπου βρισκόταν το λατρευτικό άγαλμα μιας θεάς, πιθανότερα της Αφροδίτης ή της Αρτέμιδος Σωτείρας. Μπροστά στο ναό βρίσκεται ο μεγάλος ορθογώνιος βωμός για τις θυσίες.

17. Οικία των Τριτώνων.

Από τα δύο «εμβλήματα» στο κέντρο του ψηφιδωτού δαπέδου του Β. δωματίου σώζεται το ένα με παράσταση Τριτωνίδας και έρωτα που πετάει - η εκτέλεση δεν είναι αντάξια του θαυμάσιου σχεδίου.

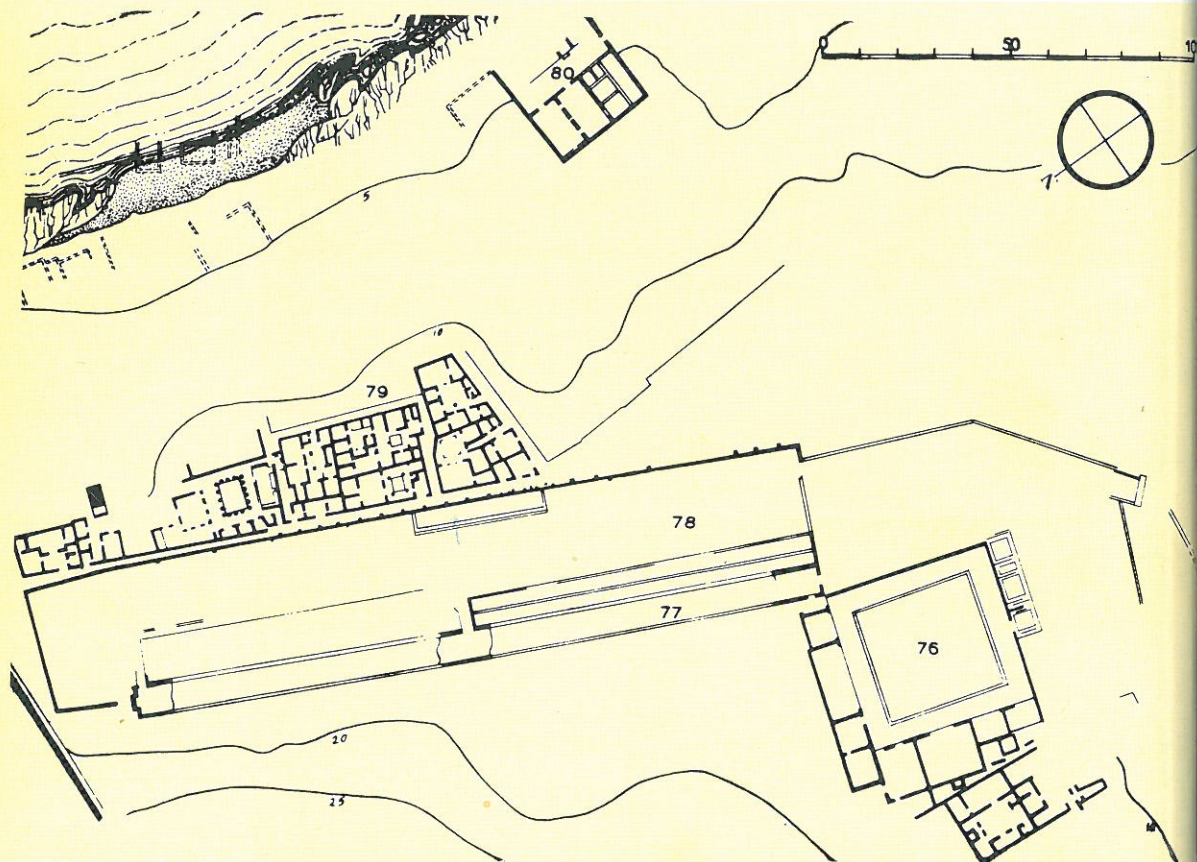
18. Οικία της Λίμνης.
Το δάπεδο του αιθρίου
σώζει καλόγουστο ψη-
φιδωτό με απλά γεωμε-
τρικά σχέδια, στους τοί-
χους του ανδρώνα δια-
τηρούνται αρκετά λεί-
ψανα κονιαμάτων.

Η περιοχή του Σταδίου (σχ. III)

Ο δρόμος που ξεκινάει από το αναφυκτήριο προς τα ΒΑ του νησιού φέρνει στο Γυμνάσιο και, πιο πέρα, στο Στάδιο και στην ομώνυμή του Συνοικία. Στο μέσο της διαδρομής προς το Στάδιο, αριστερά βρίσκεται το Αρχηγέσιον, το Ιερό του Αρχηγέτη των Δηλίων και οικιστή της νήσου, του Ανίου. Στο Α. άκρο του συγκροτήματος σώζεται ένα μακρόστενο κτίριο με δωμάτια σε παράταξη από Β. προς Ν. που φαίνεται ότι αντιστοιχούν στους γνωστούς από επιγραφές οίκους (6ος αι. π.Χ.). Έξω από την ΝΑ γωνία του κτίσματος διατηρούνται ακόμη επτά τάφοι που βρέθηκαν ασύλπτοι κατά την ανασκαφή. Η Κάθαρον του 426/425 π.Χ. φαίνεται πως τους σεβάστηκε επειδή συνδέονταν με τους οικιστές του νησιού και την λατρεία τους. Τα κτερίσματά τους - κοριν-

θιακά και κυκλαδικά αγγεία του τέλους του 7ου και των αρχών του 6ου π.Χ. αι. - φυλάγονται στο Μουσείο.

Το κυρίως Ιερό βρίσκεται ΒΔ από τους οίκους· αποτελείται από ένα τετράγωνο πλακόστρωτο κτίσμα με είσοδο στα ανατολικά. Ένα μικρότερο τετράγωνο, του οποίου οι εξωτερικοί τοίχοι σώζονται μόνο ως το ύψος των θεμελίων, ανήκει σε παλιότερη φάση (6ος αι.) με μια περίστυλη αυλή και ξύλινους κίονες πάνω σε πέτρινες βάσεις που διατηρούνται ακόμη στα δυτικά και στα νότια. Το νέο, ευρύτερο κτίριο με όμοια μορφή περίστυλης αυλής στα σημερινά όρια ανήκει σε διαρρύθμιση των χρόνων 480-470 π.Χ. τα περισσότερα λείψανα όμως ανήκουν στην ελληνιστική εποχή. Στη μέση της αυλής ένας λίθινος κυκλικός περι-

Σχέδιο III

βολος ορίζει τον Βωμό (Εσχαρών), όπου προσφέρονταν ολοκαυτώματα (θυσίες δηλαδή όπου τα ζώα καίγονταν ολόκληρα και όχι μέρη τους μόνο, όπως γινόταν σε άλλες θυσίες). Ως οικιστής του νησιού ο Άνιος λατρευόταν μόνο από τους ντόπιους - ούχ όσιν ξένω εισιέναι, διαβάζεται ακόμη στα ανώφλια των εισόδων που βρέθηκαν.

Στην αρχική του φάση το Γυμνάσιο (76), ανήκει στις αρχές του 3ου αι., ανακατασκευάστηκε αργότερα από τους Αθηναίους και καταστράφηκε στα 88 π.Χ. Αξιοπρόσεκτο είναι το σύστημα παροχέτευσης των νερών της βροχής με τις μαρμάρινες λεκάνες στις τέσσερις γωνίες της αυλής. Τα απαραίτητα σε κάθε Γυμνάσιο δωμάτια βρίσκονται στη δυτική και στη βόρεια πλευρά. Το ευρύχωρο δωμάτιο στο μέσο της Β. πλευράς με το μαρμάρινο θρανίο ολόγυρα είναι το γνωστό εφηβείο, ο χώρος-εξέδρα όπου συ-

γκεντρώνονταν οι αθλούμενοι, αλλά και όλοι όσοι ενδιαφέρονταν για τους νέους και την αγωγή τους. Αποδυτήρια και διάφορες άλλες χρήσεις φιλοξενούσαν οι άλλοι χώροι. Το λουτρό βρισκόταν στο δωμάτιο της ΒΔ γωνίας. Απόηχος της ζωής που έσφυζε κάποτε στο χώρο είναι τα πάμπολλα χαραγμένα στις πλάκες και στα σκόρπα μάρμαρα ονόματα εφήβων, των καλών, των ωραίων της στιγμής, τα παιχνίδια τους και οι σκανδαλιές τους. Τα πιο ενδιαφέροντα έχουν εκτεθεί στο Μουσείο. Μια τοξωτή πόρτα οδηγεί στο τελευταίο προς Α. δωμάτιο της Β. πλευράς που αποτελεί ουσιαστικά προθάλαμο για τον Ξυστό (77), μακρόστενο στεγασμένο χώρο που εκτείνεται παράλληλα προς το Δ. ανάλημμα του σταδίου, με συνολικό μήκος 187 μ. και πλάτος 9 μ. που προοριζόταν για την άσκηση των νέων σε περίπτωση κακοκαιρίας.

19. Το Γυμνάσιο, με τα χαρακτηριστικά τοξωτά του ανοίγματα διακρίνεται από μακριά.

20. Το Γυμνάσιο.

Ένα πρόπυλο στα νότια που σώζει ολόγυρα στους τοίχους του ωραίο μαρμάρινο θρανίο, οδηγεί σε μεγάλη τετράγωνη πλατεία, διαστ. 32x32 μ., που περιβάλλεται ολόγυρα από στοές με αρράβδωτες ιωνικές κολόνες.

Το Στάδιον (78) κατασκευάστηκε στα 274 π.Χ. σε χώρο που ισοπεδώθηκε με επιχωματώσεις και υποστηρίχτηκε κατά την Α. πλευρά με αναλημματικό τοίχο ενισχυμένο με αντηρίδες. Στις δύο στενές του πλευρές με μια σειρά από πλάκες δηλώνονται η αφετηρία και το τέρμα του στίβου. Κερκίδες υπήρχαν μόνο στη δυτική πλευρά· στην ανατολική στήθηκε μόνο μια εξέδρα με τέσσερις σειρές καθίσματα για τους κριτές.

Ένας δρόμος κατά μήκος του αναλήμματος χωρίζει το στάδιο από την ομώνυμη συνοικία (79). Τμήμα του δρόμου ήταν στεγασμένο με στέγαστρο που στηριζόταν σε μια σειρά γρανιτίνες κολόνες. Κοντά τους βρίσκεται βωμός από τον οποίο αφαιρέθηκαν πολλές στρώσεις από ενδιαφε-

ρουσες τοιχογραφίες με θρησκευτικά θέματα (βλ. Μουσείο). Τα σπίτια είναι όμοια με τα άλλα σπίτια της Δήλου· αυλές και πηγάδια, με εργαστήρια και μαγειρεία, με μια υπόγεια δεξαμενή στην οποία μπορεί να κατεβεί κανείς με σκαλοπάτια. Νοτιότερα ένα δρομάκι προς τη θάλασσα φέρνει στη Συναγωγή (80), κτίριο του 1ου π.Χ. αι., που παρέμεινε σε χρήση μέχρι τον 2ο μ.Χ. αι. Τους Εβραίους έφερε στη Δήλο η εξαιρετική άνθηση του νησιού από τα χρόνια της Ανεξαρτησίας κιόλας. Από την κύρια είσοδο στα νότια, φθάνει κανείς με μια στοά σε δύο συνεχόμενα δωμάτια με μαρμάρινα θρανία και ωραίο, μαρμάρινο επίσης, θρόνο. Στη Ν. πλευρά του κτιρίου ένα σύνολο δωματίων αποχωρίζεται από τα προηγούμενα με τοίχο που στηρίζεται σε τόξο πάνω από πηγάδι με γλυκό νερό.

Η περιοχή Α και ΝΑ από το Ιερό

Μερικά πολύ ενδιαφέροντα μνημεία βρίσκονται στην άμεση γειτονία του Ιερού του Απόλλωνος, αμέσως έξω από τον περίβολο. Κοντά στη ΒΑ γωνία της Στοάς του Αντιγόνου βρίσκεται ένα ορθογώνιο κτίσμα, με διαστάσεις 4x3,75 μ., που έχει ταυτιστεί με τη γνωστή από επιγραφές Μινώα Κρήνη (30), ένα πηγάδι με τη μορφή δεξαμενής.

Στη Ν. πλευρά μια κιονοστοιχία στην πρόσοψη επέτρεπε την είσοδο στο χώρο. Αναθηματικό ανάγλυφο του τέλους του 2ου αι. π.Χ. παριστάνει ποτάμιο θεό και τρεις κόρες που η επιγραφή ονομάζει Μινωΐδες Νύμφες. Για εκείνους που μίαιναν το χώρο πλένοντας ή κολυμπώντας προβλέπονταν αυστηρά πρόστιμα. Νοτιότερα στα αριστερά του δρόμου που ορίζει το Ιερό από ανατολικά, βρίσκεται το γνωστό ως Ιερό

του Διονύσου (81), στην πραγματικότητα χορηγικό μνημείο ενός Δηλίου, του Καρύστιου από τα 300 π.Χ., όπως δηλώνει η επιγραφή. Ο ναός, ουσιαστικά μια εξέδρα με διαστάσεις 7,50x3,20μ., ήταν ανοικτός προς την πλευρά του δρόμου.

Νοτιότερα, στην αριστερή πάντα πλευρά του δρόμου, βρίσκεται μια σειρά από κτίρια, καταστήματα και ιδιωτικές κατοικίες· μερικά είχαν στην πρόσοψη στέγαστρο πάνω σε κολόνες γρανίτη. Καλύτερα διατηρείται το τελευταίο σπίτι, ακριβώς απέναντι από την ΝΑ γωνία του Ιερού, γνωστό ως σπίτι του Κέρδωνος (83), από επιγραφή σε επιτύμβια στήλη που βρέθηκε στο χώρο. Η ανεξήγητη παρουσία της στο κτίριο και μερικά ημιτελή γλυπτά δείχνουν ότι το οίκημα είχε φιλοξενήσει εργαστήρι τεχνιτών και μαρμαράδων.

21. Μινώα Κρήνη.

Μια πλατειά σκάλα στην Ν. πλευρά με έντεκα σκαλιά φέρνει στο κάτω μέρος του πηγαδιού (συν. βάθος 4 μ.), επιτρέποντας την άντληση ακόμη και όταν η στάθμη του νερού είναι πολύ χαμηλά. Το κτίσμα, με τοίχους από γρανίτη ανήκει στον 6ο π.Χ. αι. Μια γρανιτίνη κολόνα στη μέση του χώρου στήριζε, μετά την ριζική επισκευή που χρονολογείται από επιγραφή στα 166 π.Χ., την τετράρριχτη στέγη της κρήνης.

Το περιστύλιο της αυλής θεωρήθηκε κάποτε ως το παλιότερο της Δήλου νεότερες όμως έρευνες απέδειξαν ότι το κτίσμα δεν μπορεί να χρονολογηθεί ψηλότερα από τα 150 π.Χ. Πιο νότια, παρακάμπτοντας την Αγορά των Δηλίων, ο δρόμος οδηγεί σε πλακόστρωτο τριγωνικό πλάτωμα, όπου βρίσκεται μικρός κυκλικός περίβολος, διαμ. 2,20 μ., αφιέρωμα της αθηναϊκής οικογένειας των Πυρρακιδών στους Τριτοπάτορες, τους προγόνους, όπως αναφέρει η επιγραφή, από τα 400 π.Χ. (85). Στο Ν. άκρο της μικρής πλατείας και σε ψηλότερο επίπεδο βρίσκεται η καλύτερα διατηρημένη από τις επτά παλαιοχριστιανικές βασιλικές της Δήλου, η Βασιλική του Αγίου Κηρύκου (86), τρίκλιτη αρχικά και με νάρθηκα, που σώζει σύνθρονο με δύο βαθμίδες στο ιερό της.

Η Συνοικία του θεάτρου (σχ. IV)

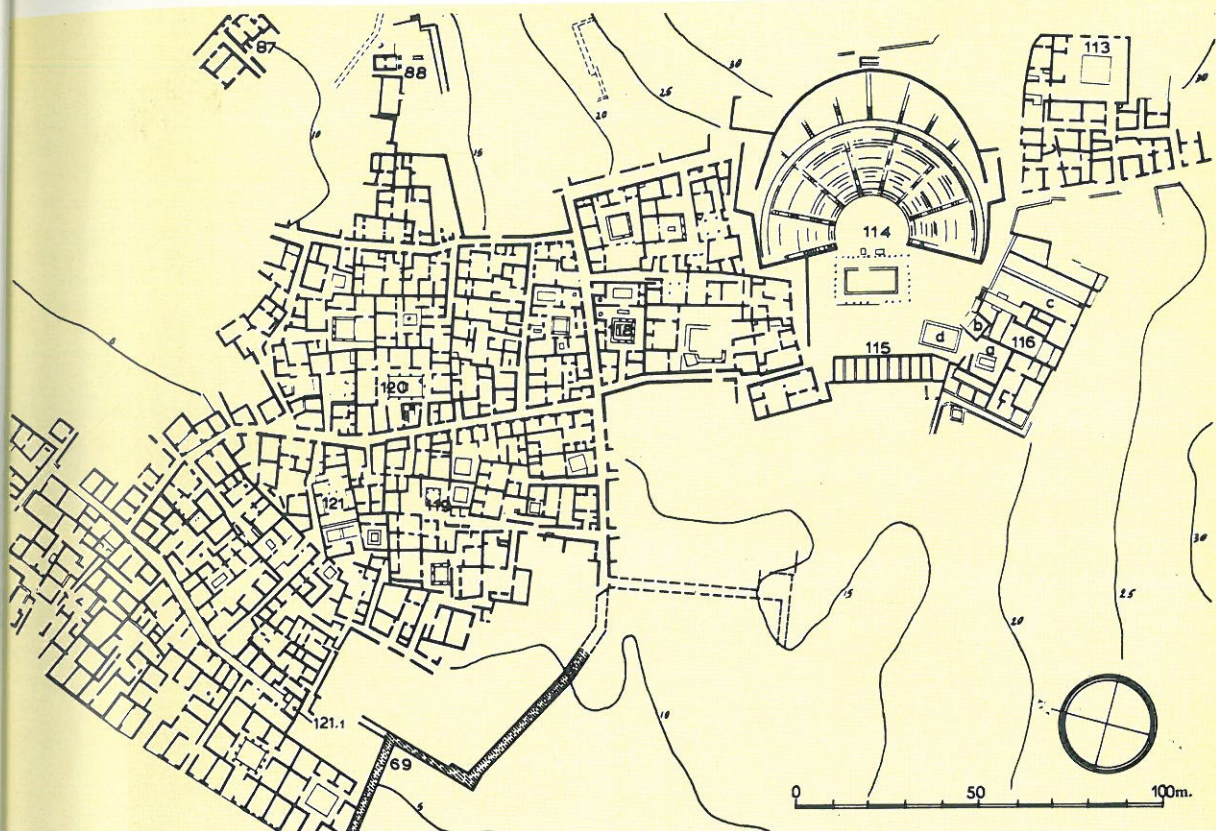
Κατεβαίνοντας ως την Αγορά των Κομπεταλιστών μπορεί κανείς, ακολουθώντας τον δρόμο που αρχίζει στην ΝΑ γωνία της, να προχωρήσει προς την Συνοικία του Θεάτρου, την πιο ενδιαφέρουσα ίσως περιοχή της πόλης, η οποία έχει αποκαλυφθεί σε μεγάλη έκταση. Δρόμοι, εργαστήρια και προπαντός μαγαζιά που εξυπηρετούσαν το ζωηρότατο εμπόριο της Δήλου, με άφθονα ακόμη σκεύη και έπιπλα, μαρμάρινα τραπέζια και πιθάρια, σκεύη από λίθο ή ππλό, εντυπωσιάζουν. Ανηφορίζοντας τον δρόμο προς το Θέατρο, συναντάει κανείς στα δεξιά ένα αξιόλογο οικοδόμημα (121). Την στοά της εισόδου στήριζαν δύο κομψοί κίονες· γκρίζο μάρμαρο χωρίς ραβδώσεις έχει χρησιμοποιηθεί στο κάτω μέρος, λευκό με λεπτές καλοδουλεμένες ραβδώσεις ιωνικού κίονα στο πάνω. Μετά τον προθάλαμο ακολουθούν διαδοχικά τρεις αίθουσες, χωρισμένες με μεγάλα ανοίγματα και κο-

λόνες. Στις δύο πλευρές της τρίτης αίθουσας μικρές δεξαμενές με ισχυρό κονίαμα δείχνουν ότι το κτίριο πρέπει να στέγαζε εργαστήρια βιοτεχνίας. Ακολουθούν οι συνηθισμένοι στα σπίτια της Δήλου χώροι, αυλή με δεξαμενή, δωμάτια και χώροι με ψηφιδωτά δάπεδα· μπροστά στον οίκο ένα μικρό ψηφιδωτό με χαρακτηριστικό για την Δήλο θέμα: ένα δελφί-νι που ελίσσεται γύρω από άγκυρα. Λίγο πιο πάνω αριστερά βρίσκεται ένα από τα πιο σημαντικά σπίτια της Δήλου· η Οικία του Διονύσου (120). Σε μία πέτρα του τοίχου διακρίνεται ανάγλυφο το πρόσωπο του Ηρακλή ως αποτροπαϊκό σύμβολο. Μεγαλόπρεπο είναι το μαρμάρινο πλαίσιο της εξώπορτας και επιβλητικοί οι κίονες του περιστυλίου με ύψος 5,60 μ. Η λιθόκτιστη σκάλα στο χώρο αμέσως δεξιά από την είσοδο, οδηγούσε στον όροφο.

22. Εξέδρα του Διονύσου.

Οι δύο φαλλοί πάνω σε τετράγωνα ψηλά βάθρα είναι χαρακτηριστικά σύμβολα της διονυσιακής λατρείας. Το μεγαλύτερο βάθρο δεξιά έχει στις τρεις πλευρές του ανάγλυφες παραστάσεις σχετικές με τον Δίονυσο.

Σχέδιο IV

Κάτω από την αυλή υπάρχει μεγάλη δεξαμενή με προστομαίο μαρμάρινο στη Ν. πλευρά για την άντληση του νερού. Παράλληλα υπήρχε και πηγάδι στην άλλη γωνία της αυλής με δεύτερο μαρμάρινο προστομαίο. Ο ανδρώνας με τρεις πόρτες βρίσκεται στη Β. πλευρά, ενώ το δωμάτιο απέναντι στην αυλή σώζει λείψανα κονιαμάτων που μιμούνται ορθομαρμάρωση με πολύχρωμα μάρμαρα. Στο ανοιχτό δωμάτιο-εξέδρα της Ν. πλευράς τέλος διατηρήθηκαν κονιάματα με ενδιαφέροντα χαράγματα, επιγραφές και σχέδια πλοίων (βλ. Μουσείο), όμοια με αυτά που υπάρχουν και στα κονιάματα της εισόδου.

Απέναντι από το σπίτι του Διονύσου εύκολα διακρίνεται η Οικία της Κλεοπάτρας και του Διοσκουρίδη (119) από τα αγάλματά τους που στέκονται (σήμερα σε τοιμεντένια αντίγραφα) πάνω στο βάθρο. Λιγότερο ενδιαφέρον από το προηγούμενο, με το περιστύλιό του πιεσμένο

στον στενό χώρο, έγινε το σπίτι γνωστό χάρη στην ματαιοδοξία των ενοίκων του και στην τύχη. Αξιοπρόσεκτος είναι ο μαρμάρινος βωμός για την οικογενειακή λατρεία, δίπλα σε κίονα του περιστυλίου.

Στην αριστερή πλευρά του δρόμου λίγο ψηλότερα βρίσκεται η Οικία της Τριαίνης (118), άριστο παράδειγμα πλούσιου σπιτιού από την εποχή της μεγάλης ακμής. Η αναστηλωμένη οροφή της ΒΑ στοάς και του ανδρώνα (Oecus Major), του μεγαλύτερου από όλους τους οίκους των σπιτιών της συνοικίας, με βοηθητικά δωμάτια στο βάθος και δύο παράθυρα στην πρόσοψη, δεξιά και αριστερά από την είσοδο, βοηθάει στην καλύτερη κατανόηση της μορφής του αρχαίου σπιτιού, αλλά και προστατεύει, εν μέρει τουλάχιστον, τα θαυμάσια ψηφιδωτά δάπεδα που καλύπτουν τους κυριώτερους χώρους. Ένα κομψό σύμπλεγμα με δελφίни που περιστρέφεται γύρω από άγκυρα κοσμεί το μέ-